

શરાફી વ્યવહાર.

અગર

બેન્કીંગ.

Res No 127

આ પુસ્તક

શ્રી બાબે સેન્ટલ કો-ઓ-પરેટીવ ઇન્સ્ટીટ્યુટની,
ગુજરાત વિભાગી શાખાની સહકારી
સાહિત્ય કમિટિની સુચનાથી
તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે.

લેખક તથા પ્રકાશક

વકાવન છોટાલાલ જાદવ.

બી એ

મેનેજીંગ ડીરેક્ટર.

સુરત પ્રીપ્રેસ કો-ઓપરેટીવ બેંક લીમ

ઇ. સં. ૧૯૨૬

વી. સં. ૧૯૮૨

પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત ૫૦૦

કૌંમલ ચાર આના.

ગુજરાતના શેહેરો તથા કસ્બામાં કામ કરતી
પીપલસ બેકોના નામ:—

- ૧ સુરત પીપલસ કો-ઓપરેટીવ બેંક લી.
- ૨ અંકલેશ્વર અર્બન કો-ઓપરેટીવ બેંક લી.
- ૩ જાંબુસર પીપલસ કો-ઓપરેટીવ બેંક લી.
- ૪ ભરૂચ અર્બન કો-ઓપરેટીવ બેંક લી.
- ૫ ગાધરા સીટી કો-ઓપરેટીવ બેંક લી.
- ૬ રાંદેર પીપલસ કો-ઓપરેટીવ બેંક લી.
- ૭ બોરસદ પીપલસ કો-ઓપરેટીવ બેંક લી.
- ૮ ગુજરાત બ્રહ્મકૃષ્ણીય કો-ઓપરેટીવ ક્રેડીટ સોસાયટી લી.
- ૯ વલસાડ પીપલસ કો-ઓપરેટીવ બેંક લી.

સુરત લીમડાયોક્માં આવેલા
“દેશી મિત્ર” પ્રેસમાં મગનલાલ વનમાળીદાસે છાપ્યું.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૮૧૮ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ જોડો

વિષય ૨૮૨૫૬૨

પ્રસ્તાવના.

આ નાનકડા પુસ્તકને પ્રસ્તાવનાની જરૂર નથી.

હાલ જે પદ્ધતિ પર જેન્કીંગ કામકાજ ચાલી રહ્યું છે તેનું જ્ઞાન મેળવવા માટે ગુજરાતી ભાષામાં એક પછુ પુસ્તક નથી; તેથી તે દિશામાં સાહિત્ય તૈયાર થવું જોઈએ એમ સૌ કોઈને સહજ લાગશે.

જેન્કીંગના વિષય પર સાહિત્ય તૈયાર કરવાનો આ નાનકડો પ્રયાસ છે; એને સાહિત્ય તૈયાર કરવાનો પ્રયાસ ભાગ્યેજ કહી શકાય; પણ જો આ પુસ્તક વેપારીઓને તેમજ જેઓને જેન્કો સાથે લેવડ દેવડ કરવી પડે છે, તેઓને ઉપયોગી થશે અને તેની સારી ખપતથી ઉત્તેજન મળશે તો આ વિષયમાં વધારે ઉડા ઉતરી વધુ વિગત તથા જ્ઞાન આપનારું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રોત્સાહન મળશે. દરેક ધંધા માટે ઉપયોગી અને વ્યવહારૂ જ્ઞાન આપનારાં પુસ્તકોની આ દેશમાં ઘણી જોટ છે; તેથી આવા નાનામાં નાના પ્રયાસને પ્રજા ઉત્તેજન આપશે તો આ કાર્ય તરફ સારા સારા લેખકો જરૂર પ્રેરાશે.

જેન્કીંગના વિષયનું જ્ઞાન ગુજરાતી ભાષામાં આપવાની જરૂર સહકારી હિલચાલમાં કામ કરનારાઓને જણાઈ. ધી ઓમ્બે સેન્ટ્રલ કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્ટીટ્યુટ તરફથી દર વર્ષે સહકારી શિક્ષણ વર્ગો ખોલવામાં આવે છે; તેમાં જેન્કીંગને લગતા વિષયનું ગુજરાતી ભાષામાં પ્રાથમિક જ્ઞાન આપવાનું હોય છે. આ જ્ઞાન મેળવવા માટે કોઈ પાઠ્ય પુસ્તક હોય તો સારું એમ દરેક વર્ગ-દરમ્યાન લાગતું હતું. આ કારણથી ઇન્સ્ટીટ્યુટની વિભાગી શાખાની સહકારી સાહિત્ય કમિટીએ આ વિષય પર લખવાનું કામ મને સોંપ્યું તેથી આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવાની પ્રેરણા થઈ. જો આ પુસ્તક ગુજરાતમાં હાલના ધોરણે જેન્કીંગ ખીલવવાના કામમાં લોકોને રસ લેતા કંશે તો તેનો યશ ઓમ્બે સેન્ટ્રલ કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્ટીટ્યુટની વિભાગી શાખાને ઘટે છે.

મુદ્રત તા. ૨૯-૭-૨૬ } વી. સી. જાદવ,
તિથિ પ્રથમ ચૈત્ર સુદ ૧૫ સંવત ૧૯૮૨

શરાફી વ્યવહાર (બેન્કીંગ)

શરાફી વ્યવહાર આપણા દેશમાં નવો નથી. શરાફી કામકાજ ધણી વખતથી આપણે ત્યાં થતું આવ્યું છે. આપણા બેન્કીંગ સંબંધે કુંડીપત્રીનાં રીતરીવાજો હાલના જમાનાને ધણે આપણા દેશની માટે મળતા આવે છે. વ્યવહારિક દ્રષ્ટિએ જોતાં આપણે શરાફી કામકાજ કરતા આવ્યા છીએ.

પણ તે કામકાજનું ધારણ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિસર બરાબર લખાણમાં મૂકાયેલું નહિ, તેથી તેમાં સમયાનુસાર સુધારો વધારો કરી શક્યા નહિ. કુનીઆના ખીજા દેશો દરેક કામ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી તેમજ ઠરાવેલા નિયમાનુસાર ચલાવ્યા ગયા, અને વખતો વખત પોતાની પદ્ધતિઓનો પુસ્તકો દ્વારા જનસમાજમાં ફેલાવો કરતા રહ્યા. અને સમયને અનુસરિંગ પદ્ધતિ તથા નીતિરીતિમાં સુધારા વધારા કરતા ગયા; ભારે આપણે નવું કશું પણ અહણ્ય કર્યું નહિ. અમુક સ્થિતિ સુધી પહોંચ્યા હતા ત્યાંથી આગળ વધવા પ્રયાસ કર્યા નહિ. અને તેનું પરિણામ જે આવ્યું કે યુરોપ અને ખીજા હાલના આગળ પડતા દેશોને મુકાબલે આપણે ધણી પછાત પડી ગયા છીએ. યુરોપ અને અમેરિકાના દેશોમાં શરૂઆતથી અભ્યાર સુધીમાં શરાફી વ્યવહાર કેવી રીતે ખીલ્યો છે તે અજાણવવાનો આ પત્રિકાનો આશય છે. તેમજ કયા કારણથી તેઓ પોતાનું કામકાજ આટલું ખીલવી શક્યા છે, તે બતાવી આપવાનો છે. આપણો વેપાર ધણી ખીલવવા માટે યુરોપ તથા અમેરિકા વગેરે દેશોનો શરાફી વ્યવહાર (બેન્કીંગ) કેવી રીતે ખીલ્યો તેનો અભ્યાસ કરી તે સંબંધેની પૂરતી હકીકત સ્થાપણી ભાષામાં છપાવી. જનસમાજ આગળ રજૂ કરવી જે ધણું ઇષ્ટ છે. જે દેશની ચઢતી ચઢતી હોય તે દેશનું સાહિત્ય પણ સર્વદેશીય થાય છે. તદનુસાર આપણું સાહિત્ય ખીલવણું પણ જરૂરું છે.

“Bank” શબ્દ Italian word, “Banco” એટલે “Bench” બાંકડાપરથી બનેલો છે. જ્યુ લોકો પૈસા અને બેન્ક શબ્દ સાપરથી સીકકાની આપ લે કરવાનું કામ બાંકડાપર નીકળ્યો. બેસીને કરતા. અને જે વેપારી નાદાર થતો તેનો બાંકડો ભાંગી નાંખવામાં આવતો તે ઉપરથી Bankrupt-દેવાલીઓ એ શબ્દ નીકળ્યો છે.

અસલ યુરોપમાં ખેતી ઉપર આજીવિકા ચાલતી એટલે બેંકની માગ્યેજ જરૂર પડતી; પણ જેમ જેમ વેપાર યુરોપમાં બેન્કીંગ કેવી વધવા લાગ્યો તેમ તેમ નાણાંની જરૂર તથા રીતે બીડ્યું. આપ લે વધવા લાગી. હુડીપત્રીનું કામકાજ દાખલ થયું, અને બેંકો સ્થપાવા લાગી, તથા તેઓનું કામ પણ વધવા લાગ્યું. અસલના વેપારીઓ નાણાં તરીખે ચાંદી અને સોનું વાપરતા હતા અને આગળપર સિક્કા વાપરવા લાગ્યા. જૂદા જૂદા રાજ્યોના સિક્કાની આપ લે કરવાનું Exchange કરવાનું કામ બેંકોએ કરવા માંડ્યું. આ ધંધા કરવાવાળા પોતાને ત્યાં જે રકમ જમા આપવામાં આવે તેનાપર વ્યજ આપવા લાગ્યા, અને નાણાં ધીરવા પણ લાગ્યા. બેબીલોનીઅન ઇજીપ્તના લોકો અને ચાહુદી લોકોના બેંકીંગ વિષે આટલીજ ખબર મળી શકે છે.

ગ્રીસ દેશમાં મંદિરો અને દેવસ્થાન એ પહેલવહેલી બેંકો હતી. આર્યેનીઅન લોકોનો વેપાર દરીઆપારના હોવાથી તેમાં જોખમ ધણું હતું તેથી તેઓ ભારે વ્યાજે નાણાં મેળવી શકતાં.

ગ્રીસમાં સૈકામાં ફારીન્ટાઈન્સના લોકોએ બેંકીંગ કામ શરૂ કર્યું. આ દેશના લોકો માલ બનાવવાનું તથા દેશમાં બીજા હુન્નર ઉદ્યોગો ખીલવવાનું તેમજ યુરોપના બીજા દેશોમાં માલ મોકલવાનું કામ કરતા હોવાથી તેઓએ બેન્કીંગ કામકાજ ખીલવ્યું.

જો કે શરૂઆતમાં ખાનગી આસામીઓ અગર શરફો બેન્કીંગનું કામ કરતાં પણ આગળ જતાં આ કામ કરવાને કંપનીઓ કાઢવાનું વધારે અનુકૂલ થઈ પડ્યું. આવી કંપનીઓ કેટલેક ઠેકાણે વેપાર ધંધા માટે કાઢવામાં આવી અને કેટલેક ઠેકાણે રાજ્યને મદદ કરવા કાઢવામાં આવી.

વેનીસમાં ઇ. સ. ૧૧૫૭માં પહેલ વહેલી બેંક સ્થાપવામાં આવી. જે ગ્રહસ્થાંત્રે રાજ્યને નાણા ધીર્યા હતાં તે બધા એકઠા થયા અને તેમણે જે નાણાં ધીર્યા હતા, તે એક નામપરથી બીજા નામપર કરી આપવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું. ઇ. સ. ૧૩૪૯ના વર્ષથી બાસીલોનના કાપડીઆઓએ શરારી કામકાજ શરૂ કર્યું. પણ જ્ય સુધી તેઓએ પુરતી જમીનગીરી આપી ન હોય ત્યાં સુધી તેમને શરારી કામ કરવા દેવામાં આવતું નહિ. ઇ. સ. ૧૪૦૧માં માજીસ્ટ્રેટોએ એક જાહેર બેંક ખોલી અને બેંકમાં જમા મૂકેલાં નાણાં માટે શહેરના ફાંડની જવાબદારી આપવામાં આવી.

જીનોઆમાં ઇ. સ. ૧૪૦૭ માં બેંક સ્થાપવામાં આવી. વેનીસની બેંક પેટ્રે આ બેંક પણ શેરદને નાણાં ધીરનારાઓએ મળીને કાઢી.

જૂઠા જૂઠા દેસના ચલણ બદલ બદલ કરી આપવા, નાણાંની ધીરધાર કરવી, નાણા બ્યાજે લેવાં, અને નાણાં એક ગામથી બીજે ગામ મોકલવા એ ચાર, હાલની બેંકોના મુખ્ય કામ છે. આ બધાં કામ ઈંગ્લાંડમાં કેવી રીતે બીજાં તે હવે જોઈશું.

કેટલાક સૈકા સુધી ઈંગ્લાંડમાં ચાંદીના સિક્કાનું, ચાંદીના પેનાનું ચલણ હતું. તેમાં અડધી ચાંદી અને અડધો બીજી હલકી ઈંગ્લાંડના એન્કોઇનો ધાતુનો ભેગ કરવામાં આવતો. ઇ. સ. ૧૨૫૭માં હુકો ઇતિહાસ. સોનાના સિક્કા પાડવામાં આવ્યા. પણ તે સિક્કા ચલણમાંથી જતા રહ્યા અને ઇ. સ. ૧૩૪૪માં ત્રીજા એડવર્ડના વખતમાં ગોલ્ડ નોબલ ૧ શી. ૮ પે. અને અગ્રે નોબલ ૩ ધી. ૪ પેન્સ અને ગોલ્ડ શાર્પિંગ ૧ શી. ૮ પેન્સ ની કિંમતના કાઢવામાં આવ્યા. આ સિક્કાઓને લઈને રાયલ એક્સચેન્જની જગ્યા નીચી. તે વખતે સોનાના તથા રૂપાના સિક્કાઓ બદલાવવામાં ઘણી મુશ્કેલીઓ પડતી. અને તેથી ભોકો છેતરાય નહિ તે ધરાદાથી ત્રીજા એડવર્ડ તથા તેના પછીના રાજાઓએ આ કામ પોતાના હાથપર લીધું. અને લાંડન અને બીજા શહેરોમાં અમુક માણસોને ઠરાવેલે દરે આ કામ કરવાનું સોંપ્યું. આ રાયલ એક્સચેન્જની પરરાજ્યના સિક્કા લઈને પણ ઈંગ્લાંડના સિક્કા આપવાનું કામ કરતા. બ્રીટીશ રાજ્યના સિક્કા બહારગામ લઈ જવાની મના હોવાથી જે ભોકો બહારગામ જતા તેઓની પાસેથી બ્રીટીશ સિક્કા લઈ તેને બદલે અમુક

ફેરવેલા બાવ પ્રમાણે બીજા રાજ્યના સિકા મળી શકતા. આ કામમાં જિલ્લો નફા મળતો, જેમાં રાજ્યને પણ ભાગ મળતો.

આઠમા હેબીના રાજ્ય સુધી આ સંસ્થા ચાલી. પહેલા ચાર્જે ઇ. સ. ૧૬૨૭માં પાછી તેની શરૂઆત કરી. અને બીજા કોઇને આ કામ કરવા દીધું નહિ; પણ તેના મરણ પછી ગોડસ્કીય-સોની લોકો આ કામ કરવા લાગ્યા.

ઇસાંડમાં “ મીડલ એજસમાં ” (મધ્યયુગમાં) નાણાં વ્યાજે ધીરવાના ધંધાપર બધી સખ્તાઇ રાખવામાં આવતી હતી. ધીરેલાં નાણાંનું વ્યાજ ભેલું તે પાપ ગણાતું હતું. જ્યારે વેપાર હતો નહિ, ત્યારે લોકો ફક્ત જીંદગી નીભાવવા માટે નાણાં ઉછીનાં માંગતાં. તેથી એવી રીતે લીધેલાં માણાંનું વ્યાજ ન લેવાનું જોઇએ. પણ વેપારને માટે નાણાં લેવામાં આવે તો તેનું વ્યાજ પણ ભેલું નહિ એવો “ મોએઇક લા ” નો આગ્રહ નહોતો.

ઇસાંડમાં એડવર્ડ ધી કન્ફેસરે વ્યાજ લેવાની મના કરી હતી પણ ઇ. સ. ૧૧૨૬ની સાલમાં કાઉન્સિલે એવો ઠરાવ કર્યો કે પાછરી લોકોએ વ્યાજ ખાતું નહિ અને જો તેઓ વ્યાજ ખાશે તો તેઓને ઉતારી પાડવામાં આવશે. પણ ૧૧૫૬ની સાલમાં નાણાંના ઉપયોગ માટે દરેક ટકા વ્યાજ આપવાનો ઇસારો ઇતિહાસપરથી જોવામાં આવે છે. આ વ્યાજનો દર આઠમા હેબીના વખત સુધી ચાલ્યો. પણ નાણાંની ધીરધાર ક વાની છુટ બેરોબર નહીં હોવાથી માફુદી લોકો બારે વ્યજથી નાણાંની ધીરધાર કરતા. માફુદી લોકોને ઇસાંડમાંથી કાઢી મૂક્યા પછી લેખાર્ડર્સ લોકોએ આ ધંધો કરવા માંડ્યો. તે વખતે વ્યાજનો દર વીસ ટકા હતો તે ઉપરથી એમ જણાય છે કે વેપારમાં નફા પણ બધો સારો મળતો હતો.

ઇ. સ. ૧૫૪૬માં વ્યાજ ભેલું તે કાયદેસર ઠરાવવામાં આવ્યું. અને વ્યાજનો દર દરેક ટકા નક્કી કરવામાં આવ્યો. ઇ. સ. ૧૬૨૪માં વ્યાજનો દર આઠ ટકા કરવામાં આવ્યો. અને ઇ. સ. ૧૬૫૧માં વ્યાજનો દર પહોડી છ ટકા કરવામાં આવ્યો. અને ઇ. સ. ૧૭૧૪માં પાંચ ટકા વ્યાજ લેવાનું કાયદેસર ઠરાવવામાં આવ્યા પછી પહેલાં કોઇપણ વ્યાજ લેવાના કામને “ મુજરી ” કહેવાવામાં આવતું તે “ પંથ થયું ”.

નાણાં વ્યાજ લેવાનું કામ ઈંગ્લાંડમાં બેંકરે ઇ. સ. ૧૬૪૫ પછીથી કરવા લાગ્યા. ગ્રોલ્ડ સ્મીથો (સોની લોકો) ને પહેલાં નાણાં બદલી આપવાનું કામ કરતાં તે નાણાં વ્યાજે ધીરવા લાગ્યા અને વ્યાજ લેવા પણ લાગ્યા. બાકુ ઉધરાવતા માટે બેન્કન્ટ તરીકે કામ કરવા લાગ્યા. રાજને પોતાના કરની જમીનગીરી પર નાણાં ધીરવા લાગ્યા. આ લોકોને લાં નાણાં જમે મુક્યાની રસિદા મળતી. તે એક હાથથી બીજે હાથે કરવા લાગી. આ રસિદાને ગ્રોલ્ડસ્મીથોના “ નોટા ” કહેતા.

અસલ વેપારીઓ પોતાનું વધારાનું નાણું સરકારની ટંકશાળમાં મૂકતા અને પોતાને જોઇતું જોઇતું ઉપાડતા. પણ ઇ. સ. ૧૬૪૦ માં પહેલા ચાર્લ્સે લોકોના બે લાખ પાંદ લાખ લીધા સ્વાસ્થી લોકોએ પોતાનું નાણું સરકારની ટંકશાળામાં મૂકવાનું બંધ કર્યું, અને પોતાના ઘરમાં પોતાના માણસને સોંપવાનું રાખ્યું. પણ લડાઈ દરમ્યાન માણસો પણ ત્રીજેરીમાંથી નાણાં ઉચાપત કરીને લડાઈમાં ચાલી જવા લાગ્યા. તેથી વેપારીઓને ગ્રોલ્ડસ્મીથને લાં નાણાં મુકવા જતું પડ્યું. શરૂઆતમાં આ નાણાંનું વ્યાજ મળતું નહી, પણ આગળ પર તેઓ વ્યાજ પણ આપવા લાગ્યા. જ્યાં સુધી બેંક ઓફ ઈંગ્લાંડ ૧૬૯૪ માં સ્થપાઈ લાં સુધી આ લોકોના હાથમાં શસશી ધધો રહ્યો. આ બેંક ક્રાંસની સાથે વિચ્છેદ માટે રાજને નાણાં પૂરા પાડવા માટે સ્થાપવામાં આવી. જોટલી મુંડી બેંકના શેર હોલ્ડરોએ આખી હોય તેટલીજ રકમ સુધી થ પણ લાઈ ચકાય એવું ડરાવવામાં આવ્યું હતું. આ બેંક કોઈ પણ જાતનો વેપાર કરી શકે નહી. પણ નાણાંની આપ લે કરી શકે, સોનું તથા રૂપું ખરીદી તથા વેચી શકે, અને જમીનગીરીઓ અને માલ પર ધીરેલા નાણાં વખતસર ભરવામાં ન આવે તો તે માલ વેચી શકે, તથા હુડીપત્તીની વેચ લે કરી શકે. ઈંગ્લાંડમાં “ નેચર લાઇઝઝ ” થયેલા પ્રજાજન આ બેંકમાં સભાસદ થઈ શકે. ગવર્નર, ડેપુટી ગવર્નર અને ૨૪ ડીરેક્ટરોએ આ બેંકનો વહીવટ ચલાવવાનો હતો. ગવર્નર ૪૦૦૦) પાંડ, ડેપુટી ગવર્નર ૩૦૦૦) પાંડ અને દરેક ડીરેક્ટરે ૨૦૦૦) પાંડના શેર ધારણ કરવા જોઈએ. જે આગીદાર પાસે ૫૦૦) પાંડનો કેપીટલ સ્ટોક હોય તેજ ડીરેક્ટરની ચુંટણી કરી શકતો. દરેક વર્ષમાં ચાર વખત સાધારણ

સભા બોલાવવામાં આવતી. આ પ્રમાણેના ચાર્ટર ફરી વર્ષ માટે બેંકને મળ્યો, અને તેમાં વખતો વખત ફેરફાર કરવામાં આવ્યો.

સરખાતમાં આ પ્રમાણે શેરો કાઢીને બેંકીંગ બીઝનેસ બીજી કોઈ કંપનીને કરવા દેવામાં આવતું નહીં. પછી ધીરે ધીરે ગામડાઓમાં અને લંડન શહેરથી અમુક હદથી દૂર બેંકો કાઢવા દેવામાં આવી. આ બેંકના સભાસદોની જવાબદારી અનિયમિત હતી.

ઈ. સ. ૧૮૨૬ માં બેંક બોર્ડ ઇંગ્લાંડને શાખાઓ ઉઘાડવાનું કહેવામાં આવ્યું. માલ ઉપર જુદા જુદા આગેમાં ધીરધાર કરવાનું શરૂ કર્યું. બીલ બોર્ડ સેડીંગ, વોરન્ટસ વિગેરે પર નાણાં ધીરી શકાય તે માટે કાયદો ઘડવામાં આવ્યો.

બેંક બોર્ડ ઇંગ્લાંડની શાખાઓને લીધે ગામડાંની બેંકોને ધણી અડચણ પડવા લાગી તેથી તે બેંકોએ એક મેમોરીઅલ રાખને કર્યું. ત્યાર પછી ગામડાઓમાં બેંકો કાઢવાની છુટ મુકવામાં આવી. અને જે બેંકો પોતાની નોટ કાઢે નહી તેના બાગીદારોની જવાબદારી દરેક જણે ધારણ કરેલા શેર પૂરતીજ રાખવામાં આવી.

બેંકના ધરાક સાથેનું કામકાજ તદ્દન ખાનગી રાખવાને બેંક બંધાયેલી છે, અને ત્રીજા માણસને તે હકીકત કહેવાને તે બંધાયેલી નથી. પણ કાયદેસર રીતે તે જાહેર કરવાનો હુકમ કરવામાં આવે તોજ જાહેર કરી શકે. પોતાના કબજામાં જે જમીનગીરીઓ હોય તેના પર તેનો લીખન હક ગણાય છે. આ વખતે બીજી જોઈન્ટ સ્ટોક બેંકોની પણ તુલિ થવા લાગી, અને તેઓનું કામ પણ ધણું વધ્યું.

હોંદુસ્થાનની તથા બીજા દેશોની બેંકીંગમાં છેલ્લા છપાયેલા આંકડા પરથી શી પરિસ્થિતિ છે તે નીચેના આંકડા પરથી સમજશે

હિંદુસ્થાનની બીજા દશેા સાથે સરખામણી.

કેટલા	હિંદુસ્થાન	યુ-દીગઃમ;	યુ-સ્ટેટસ	કાનાડા	ઝોરૂંડીઆ	જાપાન
બેટા	૫૫	૫૪	૨૮૯૧૩	૨૧	૨૪	૨૧૪૩
શાખાઓ	૩૦૪	૯૩૦૩	...	૩૩૦૬	૨૩૩૨	૩૭૩૧
રોગનું ક્રોડ બડેલા કે.	૩૪	૧૩૨	૭૨૩	૩૪	૫૨	૧૦૦
શાખાનું ક્રોડ કે.	૧૭૭	૩૫૩૨	૮૬૫૦	૪૮૬	૪૭૪	૭૧૧
માથા દીઠ કે. શાખાનું.	૫૧	૭૮૦	૮૨૫	૬૯૦	૯૪૫	૧૨૦
પરદેશની સાથે વેપાર કે. ક્રોડ	૩૭૯	૨૭૭૩	૨૮૨૯	૬૨૪	૨૬૧	૨૮૨

હિંદુસ્થાનમાં ૪૩ બેંકો સરકારપર પત્રકો ચોકલે છે, તેની
હુકીકત ન. ચેતા અંકડાઓપરથી સમજાશે.

બેંકોની સંખ્યા.	૧૮	૨૫	કુલ.
ભરપેલું ફોર્ન બેંકો સાથે શા. ૩૦૪	૪૪	૩૪૮	
શાપલ સાથે શા.માં ૩૧૭	૯૬	૩૨૧૬	
રોકડ શીલડ સાથે શા.માં. ૭૬૫	૨૦	૭૮૫	
વસૂલ આવેલું ફોર્ન બેંકો સાથે શા.માં		શાપલ.	
કમ્પીરીઅલ બેંક ૧૦	૮૨		
એકસચેઇન્ટ બેંક ૨૮	૫૩		
હિંદુસ્થાનની બેંકન્ટ રોકડ બેંકો. ૩	૩૨		

હિંદુસ્થાનની મુંડીમાં ૨૭ કરોડ મુંડી પરદેશની બેંકોની શેરની શાપલની છે, એટલે હિંદુસ્થાનની બેંકોની ખરેખરી મુંડી ફક્ત ૭-કરોડ છે.

ઉપલા કોષ્ટકમાં હિંદુસ્થાનની બાબતમાં થોડી બેંકો અને શાપલની નાની રકમ છે ખાસ ધ્યાન ખેંચનારી વાત છે.

ઉપરના આંકડાઓ પરથી દુનીઆના મોટા મોટા દેશોમાં સગ્રી સંસ્થાઓ અગર બેંકોની શી પરિસ્થિતિ છે તે જોવા પછી હિંદુસ્થાનનું આ બાબતમાં પછાતપણું તમારા ધ્યાનમાં આવ્યા વગર રહેશે નહિ-દેશનો વેપાર તથા ધણી ખીલવવામાં બેંકો ધણી ઉપયોગી છે, અને આપણા દેશમાં બેંકો પૂરતી સંખ્યામાં તેમજ નાણાંના પૂરતા બળવાળી નહિ હોવાને લીધે આપણો વેપાર ધણી ખીલી શકતો નથી એ જાણ્યા પછી દેશની હાલવાળા કયા માણસને હિંદુસ્થાનમાં બેંકો ખીલવવાની જરૂર છે એ સમજાવવું પડશે.

બેન્કીંગ ખીલનેશ:-જો માણસ ચાલુ ખાતે રખીઆ જમા રાખતો હોય, તે ખાતાપર લખાયેલા ચેકના નાણાં તરત આપતો હોય; અને પોતાના ધરાકો ચેક તથા હુડી વસુલ કરવા આપે તો તે લખ વસુલ કરીને જમા કરવાનું કામ કરતો હોય તે બેન્કીંગ ખીલનેશ કરે છે એમ કહેવાય.

A banker is one who in the ordinary course of his business, honours cheques drawn upon him by persons from and for whom he receives moneys in current account.

બેન્કરે કરવાના કામો:-પોતાના ધરાક પાસેથી નાણાં જમા લેવા અને હુડી ચેક વગેરે વસુલ કરી આપવા અને જમા મૂકેલા નાણાં જ્યારે માંગે ત્યારે અગર કરાવેલે વખતે પાછા આપવા. આ ઉપરાંત નાણાં ધીરવાનું કામ પણ તે કરે છે. બાંધી મુદતની લોન ધીરે છે, અગર ચાલુ ખાતે આવરડાફટ આપે છે. હુડી અને પ્રોમીસરી નોટ વટાવવાનું કામ પણ તે કરે છે. અને હુડી ફાફટ તથા સરક્યુલર લેટર્સ ચોફ કેડીટ લખે છે. એજન્ટ (આડતીઆ) તરીકે તે કામ કરે છે; અને પોતાના ખાતેદાર માટે સેરબન્કરની જાગીનગીરીઓ તથા સરકારી લોન વગેરે ખરીદવા વેચવાનું કામ તે કરે છે, અને વીમાના પ્રીમીઅઓ ભરે છે.

બેન્કરની ફરજ:-જો ધરાકે બેંકમાં ચાલુ ખાતું ખોલ્યું હોય તે ધરાકે બરાબર રીતે ચેક લખ્યો હોય તો તેના ખાતામાં રકમ જમા હોય ત્યાં સુધી બેંકર નાણાં આપવાને બંધાયેલો છે. અને જો નાણાં જમા હોવા છતાં તે આપવામાં કામદાનો બાધ આવતો હોય તોજ તે નાણાં ન આપી

શકે; પણ વગર કારણે નાણાં ન આપે તો એક લખનારને તુકસાની માટે તે જવાબદાર થાય છે.

અનુપયા માલ્યસતું ચાલુ ખાતુ બેંક ખોલતી નથી પણ જે સપ્સને ચાલુ ખાતુ ખોલવું હોય તેનું ઝાળખાણુ લેવામાં આવે છે.

બેંકનો ધરાક. (Customer) કેને કહેવો? જે ધરાકનું બેંકમાં ચાલુ ખાતું હોય અને જેટલી રકમ જમા હોય ત્યાં સુધીના એક સ્વીકારવાનું બેંકે કબુલ કર્યું હોય તે ધરાક નવો કે જુનો હોય તો પણ તે બેંકનો Customer (ધરાક) કહેવાય, માટે નવો ધરાક સ્વીકારતાં પહેલાં બેંકે તેનું ઝાળખાણુ લેવું જોઈએ.

ચાલુ ખાતું ખોલવા ધરાક બેંકમાં આવે ત્યારે તેની સહીનો નમુનો એક કાર્ડ પર લઇ લેવો અને આવી રીતે લીધેલી સહીના નમુનાએ અનુક્રમણિકા પ્રમાણે (સ્પેસિમેન સીગ્નેચર શાઇલ) સહીના નમુનાની શાઇલમાં ગોઠવવા. કેટલીક બેંકોમાં સહીના નમુનાની ચોપડી રાખવાનો રીવાજ છે.

ચાલુ ખાતાની ખાતાવહીમાં ખાતેદારનું નામ મોટા અક્ષરે લખવું. તથા તેનું ઠેકાણું તથા ધર્મો પણ લખી લેવા. ખાતેદાર લીમીટેડ કંપની હોય તો જમને એક લખવાનો અધિકાર હોય તેનું નામ પણ લખાવું જોઈએ; તેમજ ડીરેક્ટરો તથા સેક્રેટરીના નામ પણ લખવા જોઈએ; અને કંપનીનું રજીસ્ટ્રેશન સર્ટિફિકેટ તથા આર્ટિકલ્સ ઓફ એસોસિએશની એક નકલ પણ દફતરે રાખવા જોઈએ.

જો જે જથ્થાના નામથી ખાતું ખોલાવું હોય તો બન્ને જથ્થાનાં પૂરેપૂરાં નામ તથા સહીના નમુના લેવાવા જોઈએ.

જો ખાતા પર આવરડો કરવાની અંજુરી મળી હોય તો તે કેટલી રકમ સુધી આવરડો કરી શકશે તે પણ ખાતા પર લખવું જોઈએ.

ખાતેદાર પોતાના ખાતા પર ખીજ કેઈને એક લખવાનો અધિકાર આપે તો તે અધિકાર શેને શેને માટે છે તે સ્પષ્ટ રીતે જથ્થાવતું જોઈએ, અને જેને અધિકાર આપવામાં આવ્યો હોય તેની સહીનો નમુનો પણ લેવો જોઈએ. આવી રીતે કામગીરી એક લખવાની સત્તા આપી હોય તો તેના પર સ્ટાંપની જરૂર નથી.

એજન્ટ (સુનીમ) પોતાના શેઠ (પ્રીન્સીપાલ) તરફથી કામ કરવાનો જેને અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે તે એજન્ટ (સુનીમ) કહેવાય. સત્તા સેખિત આપવાની જરૂર નથી; પણ સેખિત ન હોય તો તે વેપારના કસ્ટમને (રીત રીવાજને) અનુસરીને પોતાના શેઠને બાંધી શકે. જે કામ સુનીમે પોતાના અધિકાર બહારનું કહ્યું હોય તેને માટે શેઠ જવાબદાર નથી.

એકમાં ચાલુ ખાતું રાખવાના કાયદા:—

- ૧ એકમાં ચાલુ ખાતું રાખ્યું હોય તો નાણું ધરમાં રાખવું પડે નહિ અને તેથી તેટલું જોખમ સામવવાનું જોણું થાય. ચોરની બીક રહે નહિ અને જમા મૂકેલાં નાણાં પર બ્યાજ મળી શકે.
- ૨ કોઈને રૂપીઆ આપવાના હોય તો એકથી નાણાં આપી શકાય; જેથી બરાબર હીસાબ રહી શકે તેમજ જેને રૂપીઆ આપ્યા હોય તેની એકપર સહી આવે એટલે રૂપીઆ આપવાનો પુરાવો પણ મળી શકે.
- ૩ એક ગામથી બીજે ગામ નાણાં મોકલવા હોય તો પણ એકથી તે મોકલી શકાય.
- ૪ ચાલુ ખાતું રાખ્યું હોય તો રચાનીક તેમજ બહારગામના એકે તથા હુંડીઓ એક મારફતે વસુલ કરાવી શકાય.
- ૫ આપણી નાણાં સંબંધીની સ્થિતિ તેમજ આપણી વેપારી રીતબાજ માટે બહારગામથી કોઈ ખબર પહોંચે તો આપણી એક તે વિષે ખાતમી આપી શકે તેમજ આપણે બહારગામની કોઈ આસામીની નાણાં સંબંધીની સ્થિતિની ખબર મેળવવી હોય તો મેળવી શકાય.
- ૬ આપણા ખાતામાં નાણાં જમા હોય તે કરતાં વધારે રકમ જોઈતી હોય એટલે ખાતામાં આવરડો કરવું હોય તો તે માટે પણ ગોઠવણ થઈ શકે.

“શહેરો માટે સહકારી એકો” એ નામના અમારા તરફથી બહાર પાડવામાં આવનાર પુસ્તકમાં સહકારી એકોના વલિવટ સંબંધીની સમજૂતી આપવામાં આવી છે એટલે તે વિષે ફરીથી અહીં લખતા

નથી; તેમજ બાંધી મુદતની ચાપણો તથા એવીજ એકની ચાપણો વિષે પણ તેજ પુસ્તકમાં સમજાવવામાં આવ્યું છે. એકની ધીરધાર ક્યા ધીરજ પર હોવી જોઈએ તે વિષે પણ તેજ પુસ્તકમાં લખાયું છે.

એન્કે સ્વીકારેલી જવાબદારી તથા એન્કેને નિષ્ફળ જવાના કારણ.

કોઈપણ વેપારી સંસ્થાની માફક એક પણ જ્યારે પોતાનું હેતું આપવાં અશક્ત માલમ પડે ત્યારે તે નિષ્ફળ જાય છે. એકે નીચે જણાવેલી જવાબદારી સ્વીકારી હોય છે:—

- ૧ જ્યારે માંગવામાં આવે ત્યારે અગર થોડી મુદતની ખબર આપેથી નાણાં આપવાના હોય તેવી જાતની જવાબદારી.
- ૨ એકે કબુલેલી કુંડીઓ અગર એકે મતું મારેલા એકો અગર કુંડી માટેની જવાબદારી.
- ૩ પરચુરણ જવાબદારી જેવી કે બાહેધારી આપી હોય અગર જમીનખત નીચેની જવાબદારી

એકે નિષ્ફળ જવાના નીચેના મુખ્ય કારણો છે:—

- ૧ ખીજ એકોનું જોખમ મરેહું ખીજનેસ લેવાથી.
- ૨ જલદી વસુલ ન થાય તેવી જમીનગીરી પર ધીરધાર કરવાથી.
- ૩ સદા ખેલનારને નાણાં ધીરવાને લીધે અગર તેનીજ કુંડી ષટાવવાને લીધે.
- ૪ પોતાનો વ્યવહાર ચલાવવામાં પદ્ધતિની ખામી જેવી કે નાણું તથા હિસાબી કામની ગેરવ્યવસ્થા અને પોતાની શાખાઓ ઉપર દેખરેખની ખામી,
- ૫ ચાલુ જવાબદારીને પુગી વળવા માટે પુરતી સમગ્ર નહિ રાખવાને લીધે.
- ૬ વહીવટ ચલાવવાની ખામી તેમજ લાયકાત વગરના માણસોની નીમણુંક કરવાથી.
- ૭ બાગીદારોની સત્તાને આધીન થઈને કામ કરવાથી.

બેંકનો વહિવટ કઠાપણથી ચલાવવો હોય તો નીચેની વાતપર આસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે—

૧ પૂરતા પ્રમાણમાં રોકડ સીલક તેમજ તરત વટાવી શકાય તેવી જામીનગીરીઓ બેંકે રાખવી જોઈએ.

૨ બેંકના કુલ દેવાના અમુક પ્રમાણ કરતાં વધારે રકમની ધીરધાર કરવી નહિ; એટલે ૫૦% કરતાં વધારે રકમ માટે બાંધી મુદતની લેન ધીરવી નહિ; કારણ કે કાઠસીઝના વખતમાં ધીરેલી રકમ તરત પાછી ફરતી નથી.

જો કોઈ વખતે વધારે પ્રમાણમાં હુંડી ખરીદ કરાઈ હોય તો હુંડીઓ પાકતી જાય તેમ તેમ ફેરવી નહિ આપવાથી ધીરેલી રકમ ઘટાડી શકાય છે; તેમજ નવી હુંડી લેવાનું બંધ કરી શકાય છે. પણ ધીરવામાં આવેલી રકમો બ્યાન્કની હદ કરતાં વધી ગઈ હોય ત્યારે તે ઘટાડવાનું બહુ મુશ્કેલ પડે છે. ધીરેલી રકમ પાછી માંગીને અગર જોએનો બેંકમાંથી સવડ માંગવાનો હક હોય તેઓને રકમ ધીરવાની ના પાડીને ધીરધાર ઓછી કરી શકાય છે અને જો વધુ પ્રમાણમાં આમ કરવામાં આવે તો બેંક માટે શકાશીલ થવાનું કારણ મળે છે; બેંકના ધરાક સાથેજ સંબંધમાં વાંધા આવે છે અને તેથી બેંકને એકંદરે બધી રીતે ખમવું પડે છે.

ખાતેદારે એકના નાણાં પગાર કરવાનો અધિકાર જેથી લીધેલો

છે એવું કયા સંજોગોમાં બેંકે માનવું જોઈએ.

ચાલુ ખાતામાં એક સ્વીકારવા જેટલી રકમ જમા હોય અગર એક સ્વીકારી શકાય તેટલી રકમનો એવર ડ્રાઈટ મંજૂર કર્યો હોય તો પણ નીચેના સંજોગોમાં બેંક એક સ્વીકારવાની જવાબદારીમાંથી મુક્ત થાય છે:—

૧ જ્યારે ધરાકે એકના નાણાં પગાર નહિ કરવાની ખબર આપી હોય.

૨ જ્યારે બેંકને નીચેના બનાવોની નોટીસ મળી હોય. (૧) ધરાક મરી ગયો છે. (૨) ધરાક ગાંડો છે, જેમ કાયદેસર દરાવવામાં

અત્યુ છે. (૩) ધરાકની ગીલ્કતપર “રીસીવર” નીમવામાં આવ્યો છે. અગર તેણે દેવાળીઆ ચવાતું કૃત્ય કર્યું છે.

- ૩ જ્યારે ધરાકના ચાલુ ખાતામાંથી અગર ખીજ કોઈ બેંકના દેવામાંથી નાણાં નહિ આપવાનો અટકાયત કુકમ “ગાર્નિશી ઓર્ડર” બેંકને મળ્યો હોય. આ સંજોગોમાં જોટલી રકમને માટે આ કુકમ આપવામાં આવ્યો હોય તે રકમ તથા કેટલેના ખર્ચને પહોંચી વળવા જોટલી રકમ અલગ રાખ્યા પછી પાણ ખાતામાં વધારો રહેતો હોય તો પાણ બેંકના નાણાં પગાર કરવા નહિ.
- ૪ જ્યારે ધરાકે અમુક રકમ ખાતામાં હંમેશા જમા રહેવા દેવાની સેખિત કબુલત આપી હોય
- ૫ જ્યારે ધરાકના બેંકમાં એક કરતા વધારે ખાતા હોય અને એક ખાતામાં “ઓવરડ્રો” થયું હોય તો જે ખાતામાં જમા રકમ હોય તે ખાતામાંની જમા રકમ બેંક પોતાના ખીજ ખાતાનાં સેથા પેટે રાખી શકે “સેટઓફ” કરી શકે અને એક રવીકારે નહિ, પણ જો ખીજનું ખાતું કોઈ ટ્રસ્ટના હિસાબનું છે એમ બેંક જાણતી હોય તો આવી રીતે “સેટઓફ” કરી શકાય નહિ.
- ૬ જ્યારે ધરાકે ખાતાની બધી રકમ ખીજ કોઈને “એસાઇન” કરી દીધી છે, ખીજ કોઈના નામ પર કરી આપી છે એવી નોટીશ મળી હોય.

બાગીદારના ખાતા:—

જ્યારે કોઈ પેદીના નામથી બેંકમાં ખાતું ખોલવું હોય ત્યારે દરેક બાગીદારે સહીના નમુનાની ચોપડીમાં સહી કરવી જોઈએ અને પોતાના નામ બાગળ “બાગીદાર” એ શબ્દ લખવો જોઈએ. આ ખાતાપર કેવી રીતે વહિવટ કરવામાં આવશે તે સંબંધની સૂચના બધા બાગીદારે પાસેથી લેવી જોઈએ. આ બાબતમાં એટલું જાણવું જોઈએ કે કોઈ વેપારી પેદીના સંબંધમાં બાગીદારીના કામ માટે કોઈ પણ બાગીદાર પેદીના નામની સહી કરીને પેદીને જવાબદાર કરી શકે છે. આ વાત બેંકના ખાતાને લાગુ પડી

શકે અને બેંકમાં “જોવર ડ્રાફ્ટ” થાય તો પણ લાગુ પડી શકે. જે પેઢી વેપાર કરવા માટે નથી એટલે કે સોશીસીટીરોની કે ડોક્ટરોની પેઢીના સંબંધમાં આ નિયમ લાગુ પડશે નહિ પણ આવા ખાતાંઓને સાધારણ બેંકન્ટ ખાતાં જેવાં ગણવા બેંકએ.

ભાગીદારી કયા સંજોગોમાં છુટી ગઈ કહેવાય ?—

નીચેના સંજોગોમાં ભાગીદારી છુટી થઈ ગઈ ગણી શકાય:—

(૧) ભાગીદારી છુટી પડવાની જાહેર ખબર આવ્યાથી. (૨) એક ભાગીદારના મરણથી (૩) એક ભાગીદાર દેવાળીએ મર્યાથી. (૪) કોર્ટને વાજબી કારણ બતાવીને તેનો ઓર્ડર મળવાથી.

જ્યારે ભાગીદારી છુટી થાય ત્યારે જીનું ખાતું બંધ કરવું સલાહકારક છે અને તેથી નવી પેઢીના નામથી નવું ખાતું ઉઘડાવવું એ સારો રસ્તો છે; ખાસ કરીને જ્યારે જૂના ખાતામાં “જોવર ડ્રાફ્ટ” હોય અને છુટા પડનાર ભાગીદારોની મીલકતને જવાબદાર ગણવી હોય ત્યારે તો જીનું ખાતું ચલાવવા હેતુ બેંકએ નહિ-કારણકે તેમ નહિ કરશે તો જોટલી રકમ જમા આવશે તે આગળું હેતુ વાળવામાં બરાએલી ગણાશે; અને નવી પેઢી જે રકમ ઉપાડશે તે બદલ નવી ધીરધાર ચએલી ગણાશે; અને તેને માટે નવી પેઢી જવાબદાર થશે.

જો એક પેઢીએ દેવાળું કાઢવાનું કૃત્ય કર્યું છે અથવા તેની સામે “રીસીપીંગ ઓર્ડર” કાઢવામાં આવ્યો છે, એવી બેંકને નોટીસ મળે એટલે પેઢીના ખાતા પરના અગર તો ભાગીદારના ખાનગી ખાતા પરના એક પગાર કરવા નહિ પણ—“રીફર ટુ ટ્રોઅર” એવું લખીને એક પાછા વાળવા.

એક ભાગીદારના મરણ અગાઉ અગર તેના પેઢીમાંથી છુટા પડ્યા પહેલાના લખેલા એક નહિ પગાર કરવાની સુચના મળી ન હોય તો તે પગાર કરવામાં કશી હરકત નથી.

ટ્રસ્ટ ખાતાના હિસાબ:—સાધારણ રીતે બેંકે “ટ્રસ્ટ”ના ખાતાં ખોલવા ના પાડે છે; ટ્રસ્ટીઓના ખાનગી નામે ખાતું ખોલવાનું પસંદ કરે

છે જો કોઇ પણ ખાતા પર “ટ્રસ્ટ” લખ્યું હોય અગર બીજી કોઇ રીતે બેંકને ટ્રસ્ટ સંબંધિ ખબર પડી હોય તો બધાજ ટ્રસ્ટીઓની એક પર સહી જોઇએ કારણ એક ટ્રસ્ટી બીજા ટ્રસ્ટીને પોતાની તરફથી સહી કરવાની સત્તા આપી શકે નહિ.

જો કોઇ ખાતું ટ્રસ્ટીઓના નામથી ઉધાકાવમાં આવ્યું હોય તો એક ટ્રસ્ટીના મરણની, ગાંડપણની અગર તેણે દેવાળું કાઢવાની ખબર પડે તો તે ખાતું ચલાવવા હેતુ નહિ. કારણ કે આવા સંજોગોમાં બીજો ટ્રસ્ટી નીમવાતું “ટ્રસ્ટીડ”માં લખવામાં આવ્યું હોય.

ઉમરે નહિ પૌંચેલા શખ્સોના ખાતાં --

આવા ખાતામાં જ્યાં સુધી જમા બાકી હોય ત્યાં સુધી કરી પણ હરકત આવતી નથી. પણ જો આ ખાતામાં “ઓવરડ્રો” થયું હોય તો નાણું વસૂલ કરી શકાતા નથી. આવા ખાતાં ઉધાકાવાની સાધારણ રીતે ખેંકે ના પાડે છે.

ચેકની લેવડદેવડ.

જ્યારે બેંકના ધરાક, બેંકમાં પોતાનું આણુ ખાતું (કરન્ટ એકાઉન્ટ) ખોલે છે ત્યારે તેજાને ત્રણ ચોપડીઓ મળે છે. આણુ ખાતાનો (૧) “વેઇંગ ધનસ્વીય બુક” નાણાં બરતી વખતે લાવવાની ચોપડી (૨) “પાસ બુક” બેંકની સાથેની લેવડદેવડ નોંધવાની ચોપડી અને (૩) “ચેક બુક”.

ચેક બુક રજીષ્ટ્રની બનેલી હોય છે, તેને કાઉન્ટર ફાઇલ હોય છે, અને ડાબી બાજુના ભાગ અને જમણી બાજુના ભાગ વચ્ચે આંતરી હોય છે. જમણી જમણી બાજુનો ભાગ લખ્યા પછી ફાડીને જોને ચેક આપવાનો હોય છે, તેને આપવામાં આવે છે, અને ડાબી બાજુનો ભાગ રહેવા દેવામાં આવે છે, અને તેના ઉપરથી ખાતેદાર હિસાબ રાખી શકે છે. આ સ્વીપ પર ખાતેદાર પોતાના ખાતામાંથી નાણાં કાઢીને અપાવવા માટેના ચેક પરનો હુકમ લખે છે. ચેક બુક ૧૫. ૭૨. ૪૮. ૫૬ એ પ્રમાણેના પાનાની હોય છે, અને દરેક ચેક પર જુદા જુદા નંબર આપેલા હોય છે. ધરાકે ખાતામાંથી નાણાં ઉપાડવા હોય છે ત્યારે બેંકના જાપેલા ચેકના ફાર્મ પર હુકમ લખી નાણાં અપાવી શકાય છે.

ચેકનો નમુનો.

Surat People's Co-operative Bank Ltd.

સુરત પીપલ્સ કો-ઓપરેટીવ બેંક લીમ.

સુરત. તા.

Pay હીરાલાલ માણેકલાલ

Or order

the sum of Rs-ચેક હજાર પાંચસો પુરા:—

Rs. ૧૫૦૦-૦૦-૦

એન. ટી. હરિલાલની કું

આ ચેકમાં “એન. ટી. હરિલાલની કું” ચેક લખનાર “ડ્રાઆર્સ” છે. સુરત પીપલ્સ કો-ઓપરેટીવ બેંક લીમ ના ઉપર ચેક લખવામાં આવ્યો છે તેથી તે ચેક (ડ્રાઇ) બેંક કહેવાય છે અને હીરાલાલ માણેકલાલને નાણાં આપવાનાં છે તેથી તે “પેઇ” કહેવાય છે. જ્યારે હીરાલાલ માણેકલાલ ચેકની પાછળ પોતાની સહી કરે છે ત્યારે તેણે ચેક “એ-ડાર્સ”

કર્ચો કહેવાય અને તેથી તેને “એન્ડોર્સર્” કહેવામાં આવે છે. ઉપલા ચેકમાં “પે હીરાલાલ માણેકલાલ ચાર ઓર્ડર” એમ લખેલું છે તેથી તે ઓર્ડર ચેક કહેવાય અને હીરાલાલ માણેકલાલ ચેકની પાછળ પોતાની સહી કરે તોજ તેના નાણાં બેંકમાંથી મળી શકે. જો આ ચેકના પર બે પેરેલલ લીટી દોરેલી હોય, એટલે ચેક ક્રેડિટ કર્ચો હોય તો હીરાલાલ માણેકલાલની સહી જોઈએ એટલુંજ નહિ પણ તે ચેકના નાણાં કોઈ પણ બેંકમાં ખાતામાં જમા કરાવવા જોઈએ; કારણ કે ક્રેડિટ કરેલા ચેકનાં નાણાં બેંકના કાઉન્ટર પર કોઈ માણસને આપવામાં આવતા નથી, પણ બેંક તરફથી કોઈ નાણાં વસુલ કરવા આવે તેનેજ તેવા ચેકના નાણાં આપી શકાય છે. બધાજ ઓર્ડર ચેક પછાડી “પેઇ”ની સહી થવી જોઈએ. નીચે “બેરર ચેકનો” નમુનો આપ્યો છે.

Surat People's Co operative Bank Ltd.

સુરત. પીપલ્સ કો-ઓપરેટીવ બેંક લીમીટેડ

સુરત. તા.

Pay હીરાલાલ લલ્લુભાઈ

or Bearer

the sum of Rs. એક હજાર પાંચસો આના દસ ને પાંચ ચાર ફક્ત

Rs. ૧૫૦૦-૨૦-૪.

એન. ડી. હરિલાલની કુ.”

આ ચેકમાં “પે. હીરાલાલ લલ્લુભાઈ ચાર બેરર” એ પ્રમાણે લખ્યું છે તેથી આ ચેકની પાછળ પેઇની સહી હોવાની જરૂર નથી. જો કોઈ પણ માણસ આ ચેકના નાણાં લેવા જાય તે રૂપિયા મળ્યાની સહી કરીને આ ચેકનાં નાણાં વસુલ કરી શકે. આ ઉપરથી એટલું તો સ્હેલાઈથી સમજી શકાશે કે જો “બેરર ચેક” ક્રેડિટ કરાવવા નહિ હોય તો તે ધણી જોખમ ભરેલા છે, કારણ કે જો તે માણસ તેનાં નાણાં વસુલ કરી શકે છે. જો આવા ચેક ખોવાઈ જાય તો જે માણસને તે ચેક જડે તે માણસની હાજી હોય તો તે તેના નાણાં બેંકમાંથી મેળવી શકે. શુભ થયેલા ચેકનાં નાણાં નહિ અપાવવા હોય તો બેંકને વખતસર ચેક શુભ થવાની ખબર આપવી જોઈએ અને “પેમેન્ટ સ્ટોપ” કરવા, નાણાં આપવાનું બંધ કરવા બેંકને સમજું જોઈએ.

ઉપર આપણે જોઈ ગયા છીએ કે એક બેરર કે ઝોર્ડરના લખી શકાય છે. જે પેઇના નામ પછી બેરર કે ઝોર્ડર કશું પણ લખ્યું ન હોય તો તે ઝોર્ડર એક મળ્યાય અને પેઇની એક પછવાડે સહી (સેન્ડાસમેંટ) જોઈએ.

જે કોઇ એકનો પેઇ ખોટો માણસ અગર મરી મળેલો માણસ હોય તો તે એક “બેરર” મળ્યાય. જે એકો બાહુ, માલ, પગાર, ખર્ચ એવી કોઈ નિર્ણય વસ્તુની ‘ફેવર’માં લખાયા હોય તે એકોની પાછળ સેન્ડાસમેંટ હોવાની જરૂર નથી પણ હમણાં હમણાંમાં બેન્કરોએ આવી નિર્ણય વસ્તુની “ફેવર”માં લખાયેલા એકની પાછળ ‘ટ્રાવ્વર’ ની સહી લેવાનો રીવાજ રાખ્યો છે.

પેઇ અગર ટ્રાવ્વર બેમાંથી કોઈ પણ માણસ ‘બેરર’ શબ્દ એકીને લાં ‘ઝોર્ડર’ શબ્દ લખી ‘બેરર’ એકનો ‘ઝોર્ડર’ એક કરી શકે છે પણ ‘ઝોર્ડર’ એકનો ‘બેરર’ એક કરવો હોય તો તે ‘ટ્રાવ્વર’ થીજ થઇ શકે; એક ઉપર છેકલાક થઇ હોય તો ‘ટ્રાવ્વર’ ની ટુંકી સહી (ઇનીશીઅલ્સ) અથવા આખી સહી હોવી જોઈએ અને જે એક બે જણાએ લખ્યો હોય તો બંને જણાની ટુંકી અગર આખી સહી જોઈએ. ટુંકી સહી લેવા કરતાં આખી સહી માગવી એ વધારે સલામત છે.

“એક પરની તારીખ.”

જે એક પર તારીખ લખવામાં નહિ આવી હોય તો જે માણસ પાસે એક હોય તેને ખરી લાગતી હોય તે તારીખ તે લખી શકે છે. પણ તારીખમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યો હોય તો એક લખનારની ટુંકી સહી જોઈએ. એક રવિવારે લખી શકાય તેમજ જે તારીખે એક લખવામાં આવ્યો હોય તે તારીખ પછીની તારીખ પણ નાખી શકાય. આવા એકને “પોસ્ટડેટ” એક કહેવામાં આવે છે. “પોસ્ટડેટ” એકના નાણાં બેંકે જૂલથી પગાર કર્યા હોય તો જે તારીખ લખવામાં આવી હોય તે તારીખ આવે ત્યારેજ ‘ટ્રાવ્વર’ના ખાતામાં નાણાં ઉધારી શકાય. આવા એકો જ્યારે બેંકરને પગાર કરાવવા માટે દેખાડવામાં આવે ત્યારે એક ‘પોસ્ટડેટ’ છે એમ લખી આપીને તે પગાર કર્યા વગર પાછા આપવામાં આવે છે.

એન્ડોર્સમેન્ટ.

ઝોર્ડરના એક પાછળ 'પેઇ' ફક્ત પોતાની સહી કરે તો તે એક 'બેરર' એક થઇ જાય છે. આગળ 'ઝોર્ડર'ના ખસાંક એન્ડોર્સમેન્ટ. એકનો નમુનો આપ્યો છે, તેમાં હીરાલાલ માણેકલાલ ફક્ત પોતાની સહી એક પાછળ ખીનું કશું પણ લખ્યા વગર કરે તો તે એક "બેરર" એક થઇ જાય અને પછી તે એક ફક્ત એક ખીનને આપવાથીજ તેની માલીફી બદલાય અને પાછળ 'એન્ડોર્સમેન્ટ'ની જરૂર પડે નહિ. આવી રીતે કરેલા એન્ડોર્સમેન્ટને "એન્ડોર્સમેન્ટ ઇન ખસાંક" કહેવાય છે.

'પેઇ' અગર ખીન જેની પાસે એક આવ્યો હોય તે "ખસાંક એન્ડોર્સમેન્ટ" "સ્પેશીયલ એન્ડોર્સમેન્ટ" કરી શકે છે. ઉપલા દૃષ્ટાંતમાં હીરાલાલ માણેકલાલે ફક્ત પોતાની સહી કરીને તે એક ખાલુભાઈ ગણપતિશંકરને આપ્યો હોય અને ખાલુભાઈ ગણપતિશંકરે તે એક માણેકલાલ બૂધરાદાસને આપવો હોય પણ તેની એવી ધચ્છા હોય કે માણેકલાલ બૂધરાદાસ એક પર સહી કરે તોજ તેને એકનાં નાણાં મળી શકે તો હીરાલાલ માણેકલાલની સહી ઉપર આ એકનાં નાણાં માણેકલાલ બૂધરાદાસ અથવા તે અપાવે તેન આપો, એમ લખવું જોઈએ; એટલે પાછો તે એક ઝોર્ડર એક થઇ જાય, અને તેના પર કરેલું એન્ડોર્સમેન્ટ "સ્પેશીયલ એન્ડોર્સમેન્ટ" થઈ જાય.

જો કોઇ માણસ આપણને 'ઝોર્ડર' એક આપતો હોય તો તે એક ભેતાં પહેલાં જેના 'ફેવરમાં' એક લખવામાં આવ્યો હોય તેનું એક પાછળ 'એન્ડોર્સમેન્ટ' લેવાને ચૂકવું જોઈએ નહિ. કારણ કે 'પેઇ' એ એક પર 'એન્ડોર્સમેન્ટ' કર્યું હોય તોજ લેનાર ધણીનો તે એક પર પ્રેરો હક થાય છે; કારણ કે 'પેઇ' એ અગર જેની 'ફેવરમાં' એક એન્ડોર્સ કરવામાં આવ્યો હોય તેણે 'એન્ડોર્સમેન્ટ' કર્યું ન હોય અને એક આપતાર ધણીની માલીફીમાં વાંધો હોય તો એક લેનાર ધણીને ખરા માલીફને એક પાછો આપી દેવો પડે. જો એક લેનારે 'પેઇ'ની સહી છે એમ જોઈને એક લીધો હોય તો લેનાર ધણીની માલીફીને વાંધો આવતો

નથી; પણ જો 'એન્ડોર્સમેન્ટમાં' બનાવટી (forged) સહી કરવામાં આવી છે એવું માલમ પડે તો ચેક લેનારની માહિતીને વાંધો આવે છે.

કેટલીક વખત પાનાચંદ માનચંદનેજ નાણાં આપણે લેવી રીતે ચેક પર એન્ડોર્સમેન્ટ કરવામાં આવ્યું હોય છે. આણું એન્ડોર્સમેન્ટ 'રીફ્રીક્ટીવ એન્ડોર્સમેન્ટ' કહેવાય છે.

જો કેમ માણસ ચેક પર એન્ડોર્સમેન્ટ કરે છે તે ત્યાર પછીજ એન્ડોર્સમેન્ટ ચેક શીકરાય નહિ તો નાણાં બરી આપવાને જવાબદાર થાય છે; પણ જવાબદારી ન લેવી હોય તો પોતાની સહીની નીચે "Without recourse" એવા શબ્દો લખવા. આવી રીતે ચેક બાબેજ 'એન્ડોર્સ' કરવામાં આવે છે ફક્ત કેમ આડતીઓ ચેક આપતી વખતે આવી રીતે 'એન્ડોર્સમેન્ટ' કરે છે.

ઉપર એન્ડોર્સમેન્ટ કરવાની જે રીતો સમજાવી છે તે નીચે સંક્ષેપમાં આપી છે.

૧

એન્ડોર્સમેન્ટ ઇન બ્લૉક

હીરાલાલ માણેકલાલ

૨

સ્પેશીયલ એન્ડોર્સમેન્ટ

બાબુભાઈ મણુપતિશંકર અગર તે

અગર

અપાવે તેને આપણે.

પૂરેપૂર્ણ એન્ડોર્સમેન્ટ

હીરાલાલ માણેકલાલ

૩

રીફ્રીક્ટીવ એન્ડોર્સમેન્ટ

બાબુભાઈ મણુપતિશંકરનેજ નાણાં આપણે.

હીરાલાલ માણેકલાલ

૪

કર્વાલીદાઈડ એન્ડોર્સમેન્ટ

હીરાલાલ માણેકલાલ

(જવાબદારી વગર)

Without recourse,

ભાગીદાર ન હોય તેવા બે ત્રણ જથ્થાની ફેવરમાં એક લખાયો હોય તો તે બધાની સહી જોઈએ પણ શેરના ડીવીડન્ડ એક કરતાં વધારે વોરન્ટના સંબંધે બે અગર વધારે નામ પર શેર રાખસની ફેવરમાં હોય અને તે પ્રમાણે વહેંચણીનું 'વોરન્ટ' કઢાડ્યું લખેલા એકો તથા હોય તો પણ પહેલું જેનું નામ હોય તેની સહીથી ચારેટો. નાણાં મેળવી શકાય છે. જો 'ડીવીડન્ડ વોરન્ટ'માં કંપનીએ નામની જોડણી કરવામાં ભૂલ કરી હોય તો તેવીજ જોડણીવાળી સહી પહેલાં કરવી અને તેની નીચે ખરી જોડણીવાળી સહી કરવી જોઈએ, અગર ડીવીડન્ડ વોરન્ટ પરનું નામ સુધારીને લખવા માટે કંપની પર પાછું મોકલી આપવું જોઈએ.

પેન્સીલથી એન્ડોર્સમેન્ટ કર્યું હોય તો તે ગેરકાયદેસર નથી પણ તે જલદીથી જુસાઈ જવાનો સંભવ હોવાથી એન્કરે તેવા એન્ડોર્સમેન્ટવાળા એક પગાર કરતા નથી.

એન્ડોર્સમેન્ટ કરતી વખતે કોઇ પણ જાતનો ખીતાબ કે માનાયે અપ્પ લખી શકાય નહિ. એન લીલાવંતી પારેખની ફેવરમાં એક લખાયો હોય તો "બેન" અપ્પ લખ્યા વગર સહી થવી જોઈએ. મુસ્લાં મુલામઅલી મુ. મુરાદઅલીની ફેવરમાં એક લખાયો હોય તો "મુસ્લાં" અપ્પ સહી કરતી વખતે લખવો નહિ. પણ કર્નલ કે. વી. કુકડેની ફેવરમાં એક લખ્યો હોય તો કે. વી. કુકડે કર્નલ એ પ્રમાણે સહી કરી હોય તો ચાલી શકે.

જો એક પર રબર સ્ટાંપથી એન્ડોર્સમેન્ટ કર્યું હોય તો રબર સ્ટાંપ ખરા માલીકે માર્યો છે અગર તેના કહેવાથી કોઇએ માર્યો છે તે વિષેની એક પગાર કરનાર એન્કરે ખાત્રી થઇ શકે નહિ માટે વસુલ કરનાર એન્કરે તે વિષેની ગેરંટી આપે તોજ તે એક પગાર કરવામાં આવે.

જો એક કોઇ મરી ગયેલા માણસના રાખ્યાનો લખાયેલો હોય તો તેના એક્ઝીક્યુટર અગર એડમીનીસ્ટ્રેટર (તેની મીસ્તનો કાયદેસર નીમાયેલો વહીવટદાર) નીચે પ્રમાણે સહી કરી શકે.

અંબકલાલ ગુલાબદાસ તે મરહુમ
મણીલાલ નરૈતમદાસની મીસ્તના
વહીવટ કરનાર.

જે ટ્રસ્ટીઓ નીમાયેલા હોય તો બધા ટ્રસ્ટીઓએ એક પાછળ સહી કરવી જોઈએ.

‘મેસર્સ રંગીલદાસ’ના રાખ્યાનો એક હોય તો નીચે પ્રમાણે સહી કરવી જોઈએ.

રંગીલદાસ એન્ડ સન્સ, અથવા રંગીલદાસ બર્ધર્સ.

જે એક લીમીટેડ કંપની કેવરમાં લખાયો હોય તો એવ્ય રીતે નીમેલા અધિકારીએ નીચે પ્રમાણે સહી કરવી જોઈએ.

સુરત ખીપલ્સ કે-આર્પરેટીવ બેંક લીમીટેડની વતી.

મકેરભાઈ સીંઝ બહાવ.

ચૌ. સેક્રેટરી.

જે કોઇ એક પર એન્ટોર્સમેન્ટની સહી ફાઈ કરેલી હોય તો એકના નાણાં પગાર કરનારી એકની કશી પણ જોખમદારી નથી. ફક્ત એક પર જે પ્રમાણે નામ લખાયેલું હોય તેજ પ્રમાણે એન્ટોર્સમેન્ટમાં જોડણી કરેલી છે એટલું જ જાણવું એક બંધાયેલી છે.

એક લખનાર ધણી એકના નાણાં નહિ આપવા માટે એકને લખી શકે. આવા રીતે લખવાથી એકનું પેમેન્ટ સ્ટોપ કરાવું છે એમ કહેવાય. આવી ખબર એકને મળ્યા પછી નાણાં આપનાર કેશીઅર અને બેન્કર કલેક્ટ બન્ને ઉપર આ કાગળ મોકલી આપવો જોઈએ અને બન્ને જણાએ તે વિષેની નોંધ રાખવી જોઈએ. એકના નાણાં અટકાવવાનું લખ્યા પછી એક બૂલથી એક પગાર કરી દે તો તે જવાબદાર થાય છે.

ગુપ્ત થયેલા ચેકો.

જે કોઇ એક ખોવાઈ જાય તો જે ધણીએ તે એક ખોઈ નાંખ્યો હોય તે ધણીએ એક લખનાર (Drawer) ને ડ્રાઈક્ટ એક આપવા માટે અરજી કરવી જોઈએ અને ડ્રોઅરથી ડ્રાઈક્ટ આપવા ના પાડી શકાય નહિ પણ તે અરજદાર પાસે ડ્રાઈક્ટ આપવાના કારણે પોતાને કંઈ પણ નુકસાન જાય તો તે બદલનું જામીનખત (Indemnity Bond) માંગી શકે. આગલો એક ગુપ્ત થયાની ખબર ડ્રોઅર એકને આપે અને તે પગાર થયો નથી અને તેનું પેમેન્ટ સ્ટોપ કરવામાં આવ્યું છે એવા એક તરફથી સમાચાર મળેથી ડ્રાઈક્ટ એક આપવામાં આવે છે.

૨૬

કોર્ડ ચેક.

ચેકને કેસ કરવાની પદ્ધતિ સોથી પહેલી મુનાફટડ કોમ્પનિયાં દાખલ કરવામાં આવી હતી અને હવે ધીરે ધીરે બીજા દેશોમાં પણ તે દાખલ થઈ છે.

જનરલ કેસીંગ.

1	
2	& Co.
3	Under Rs. one hundred only.
	& Co.
4	& Co.
	Not negotiable
	Payee only

ઉપર જનરલ કેસીંગ કરવાની જુદા જુદા રીતે નોંધવામાં છે. કેસ કરવા

ચેકના નાણાં પેધને કાઉન્ટર પર મળી શકે નહિ પણ ફોઇ બેન્ક પોતાના ધરાક વતી નાણાં વસુલ લેવા જાય તો મળે.

કેસીંગ બે જાતનાં હોય છે. જનરલ અને સ્પેશીઅલ. ઉપર જતાવેલા કેસીંગમાંથી ફોઇ પણ જાતનું કેસીંગ ક્યું હોય તો તે જનરલ કેસીંગ કહેવાય અને આવા ચેકના નાણાં ફોઇ પણ બેન્ક વસુલ કરી શકે છે. કેસ કરેલા ચેકનાં નાણાં ફોજી વસુલ કર્યા છે તે સહેલાઈથી જાણી શકાય છે. કેસ કરેલો ચેક વટાવતાં બીન હકદાર પકડાઇ જાય છે તેથી ટપાલમાં ચેક મોકલવા હોય તો કેસ કર્યા વગર મોકલવા નહિ. જો કેસીંગમાં “ચેકાઉન્ડ પેઇ ઓન્લી” એટલે આ ચેકનાં નાણાં પેધના ખાતામાંજ જમે કરવાનાં છે એવા શબ્દો લખ્યા હોય ત્યારે તો પેઇ વગર બીજા ફોઇના ખાતામાં તે ચેકના નાણાં બેન્કથી જમે કરાવ નહિ એટલે તેવા ચેક ખોવાય તો ફોઇ પણ સંજોગોમાં નુકસાન થાય નહિ.

(સીમ્પલ)સાદા કેસીંગની બાબુમાંજ ફેટલીક વખત “not negotiable” એવા શબ્દો લખવામાં આવે છે. આ શબ્દોનો અર્થ સમજાવવા માટે “negotiable Instrument” નો અર્થ સમજાવવાની જરૂર છે.

Negotiable Instrument (આપ લે કરીને માલકી ફેરબદલ કરી શકાય એવા કીમતી દસ્તાવેજો) એવી જાતની મિલકત ગણાય છે કે જો ફોઇ પણ માણસને વેચનારની માલિકી વિષે શકાશીલ થવાનું કારણ ન મળ્યું હોય અને કીમત આપી સાધારણ વેપારની રીત પ્રમાણે તે ખરીદ કરે તો તે ધણી આ દસ્તાવેજોના માલિક થઇ શકે છે અને વેચનારની માલિકીમાં કંઈ પણ વાંધો અગર ખામી હોય તોપણ ખરીદ કરનારના હકને કશો પણ બાધ આવતો નથી. રાજ્યના ચલણી સીકા, નોટ, બીજા જોઈ એક્ટ્સએક્ટન્સ, ચેક, હૂડી, પ્રોપીસરી નોટ, બેન્ક નોટ, ડીવીડન્ડ વારંટ એ બધાં નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટસ ગણાય છે.

એક દૃષ્ટાંત આપી નેગોશીએબલ અને નેગોશીએબલ નહીં તેવા દસ્તાવેજોની વાત સમજાવીશ. એક માણસે સરકારી ચલણી નોટ રૂ. ૧૦૦) ની તથા પોસ્ટલ ઓર્ડર એ બે વસ્તુની ચોરી કરી અને એક વેપારીને તે બન્ને ચંજ આપીને માલ ખરીદ કર્યો. ચલણી નોટના સંબંધમાં વેપારીને કશી હરકત પડી નહિ પણ પોસ્ટલ ઓર્ડર નેગોશીએબલ નહિ હોવાથી પોસ્ટલ ઓર્ડરના વસુલ કરેલા નાણાં ખરા ધણીને પાછા આપી દેવા પડ્યા.

એક નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ છે અને જો તેના પર “નોટ નેગોશીએબલ” એવું લખ્યું ન હોય તો બીન હકદાર પાસેથી પણ ચેક ખરીદ કર્યો

હોય તો ખરીદ કરનાર તે એકનો ખરો માલીક થઈ શકે છે. પણ “નોટ નેગોશીઅબલ” એવા શબ્દો એક પર લખ્યા હોય તો તે એક ખરીદનારને એતલણી આપવા માટે છે. તે શબ્દોથી એવું સહમત્તાનું છે કે એક ભેતાં પહેલાં વચ્ચનારની માલીકી ત્રણે પૂરી તપાસ કરેશે.

ડાબર અમર બીજો કેન્દ્ર પણ માણસ એક પર કાસીંગ કરી કહે પણ કાસીંગ કરેલું રૂઠ કરવું હોય તો તે ડાબરેજ રૂઠ કંબું પડે અને “Pay cash” નાણાં રોકડા આપજો એવું લખાતે પેતાની સહી કરવી જોઈએ આ પ્રમાણે કરવાથી કાસીંગ ઓપન થયું કહેવાય.

કાસ કરેલા એક ઓપન કરવાની કાયદામાં છૂટ નથી. ફક્ત વેપારી રીવાજથી કાસીંગ ઓપન થઈ શકે છે માટે ઓપન કરેલા એકો ખડુ કાળજીથી પગાર કરવા જોઈએ કારણ કે ડાબરની સહી હોઈ કરીને કાસીંગ ઓપન થયું હોય તો એન્ક તેવા એક પગાર કરવા માટે જવાબદાર ગણાય છે.

રુપેશીઅલ કાસીંગ.

૬	હરત ડિસ્ટ્રિક્ટ કોઓપરેટીવ બેંક લી.
૭	મોન્ડો પ્રા. કોઓપરેટીવ બેંક લી.
૮	અંકલેશ્વર અર્જન કોઓપરેટીવ બેંક લી.
૯	એકાકિન્ડ પેઇ ઓ.લી.
૧૦	નોટ નેગોશીઅબલ.
૧૦	જમખુસર પાપલ્સ કોઓપરેટીવ બેંક લી.
૧૦	ગોધરા સીટી કોઓપરેટીવ બેંક લી.
૧૦	ફક્ત રતિલાલ નાથજી ત્રિવેદીના ખાતામાં જમા કરવા.

નંબર-૬ વાળા ચેકના નાણાં ફક્ત સુરત ડીરેક્ટ કોઓપરેટીવ બેંકને જ મળી શકે, બીજી કોઈ પણ બેંક નાણાં વસુલ કરવા જાય તો તેને મળે નહિ.

નંબર-૮ વાળા ચેકના નાણાં ફક્ત આંકલેશ્વર અર્બન કોઓપરેટીવ બેંકને મળે એટલું જ નહિ પણ તેણે પેઈના ખાતામાં તે ચેકના નાણાં જમા કર્યા છે એવું લખવું જાડાએ. બીજા બધા કોર્ટીંગ સમજી શકાય તેવા છે.

ઉપર જુદી જુદી જાનના રજીસ્ટ્રીયલ કોર્સીમના નમુના આપ્યા છે.

ચેકના વહિવટના નિયમો સંક્ષેપમાં ઉપર સમજાવ્યા છે. હવે બેન્કો શા શા કારણથી નાણા પગાર કર્યા વગર ચેકો પાછા વાળે છે તે વિષે થોડી હકીકત આપીશું.

જ્યારે કોઈ બેન્ક ચેક પગાર કર્યા વગર પાછો કાઢે ત્યારે ચેક લખનારના ખાતામાં પૂરતા પૈસા ન હોવાને લીધે ચેક પાછા વાળવાના ચેક પાછો વાળ્યો છે એમ સમજવાનું નથી. બધી વખત એન્ડોર્સમેન્ટ બરાબર નહિ હોવાથી ચેક પાછો વાળવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે બગવાન

દાસ બ્રીજબુખણદાસની કેવરમાં ચેક લખાયો હોય અને એન્ડોર્સમેન્ટ કરતી વખતે બગવાનદાસ ત્રજબુખણદાસ લખ્યું હોય તો “એન્ડોર્સમેન્ટ ઇન્એથલર” છે એમ લખી ચેક પાછો વાળવામાં આવે છે. તેવીજ રીતે સુ. રા. સેલતની કેવરમાં ચેક લખાયો હોય અને એન્ડોર્સમેન્ટ કરતી વખતે રા. સુ સેલત કરવામાં આવે તો એન્ડોર્સમેન્ટ ખોટું ગણાય. જ્યારે કોઈ ધરાઈ એન્ડોર્સમેન્ટ ખોટું કરેલું હોવાને લઈને ચેક પાછો આવે ત્યારે જ ધરાઈ એન્ડોર્સ કરવામાં જૂલ કરી હોય તે ધરાઈ જૂલ સુધારી ફરીથી એન્ડોર્સમેન્ટ કરવું.

“Refer to drawer.” (R. D.) જ્યારે ધરાકના ખાતામાં દેખાડ થએલા ચેકનાં નાણાં આપી શકાય તેટલી રકમ જમા હોતી નથી ત્યારે “રીફર ટુ ડ્રોઅર” એમ લખીને ચેક પાછો વાળવામાં આવે છે.

“Not sufficient funds” (N. D.) જ્યારે ચેક લખનારના ખાતામાં થોડી રકમ જમા હોય પણ ચેકનાં નાણાં આપવા પૂરતી રકમ જમા હોતી નથી ત્યારે “નોટ સફીસીઅ ટ ફંડ્ઝ” એવું લખીને ચેક પાછો વાળવામાં આવે છે. કેટલી રકમ ખુટે છે તે બેન્કવાળા કહેતા નથી તેમ

જેટલી રકમનો ચેક લખ્યો હોય તેનાથી જોછી રકમ પણ આપવામાં આવતી નથી.

“*Partial cashed.*” જ્યારે ચેક લખનારે જે તારીખનો ચેક લખ્યો હોય તે તારીખ પછીની કોઈ તારીખ લખી હોય તો તે ચેક પોસ્ટ ડેડટેડ કહેવાય છે. પોસ્ટ ડેડટેડ ચેકનાં નાણાં બેન્કરો ભાગ્યેજ આવે છે અને જો કદાચ જુલથી આપ્યા હોય તો ચેક પર જે તારીખ લખી હોય તે તારીખ આવે નહિ ત્યાં સુધી ધરાકને ખાતે તેના નાણાં ઉધારી થકાય નહિ. પોસ્ટ ડેડટેડ ચેક તેના પર લખેલી તારીખ આવે નહિ ત્યાં સુધી રાખી મુકવા જોઈએ અને તે ચેક પર લખેલી તારીખેજ તેના બેન્કમાં દેખાડી કરવો જોઈએ. જો તે પહેલાં દેખાડ કરવામાં આવે તો ચેક પોસ્ટડેડટેડ છે એમ લખી આપી ચેક પાછો વાળવામાં આવે. કેટલીક વખત કોઈ વ્યાપારી પાસે નાણાં નહિ હોવાને કારણે પોસ્ટ ડેડટેડ ચેક આપવાની તે તદખીર કરે છે પણ આમ કરવાથી તે વેપારીની શાખ નબળી ગણવામાં આવે છે.

“*Effects not cleared.*” જ્યારે કોઈ ધરાકે બેન્કમાં પોતાના ખાતામાં ચેક વગેરે જમા કરાવ્યા હોય છે અને તે ચેકો વસુલ થાય તે પહેલાં તેણે બેન્કમાં પોતાના ખાતા પર લખેલા ચેકનો દેખાડ થાય છે. ત્યારે “*ક્રેડિટસ નોટ ક્લીઅરડ*” લખી આપીને ચેક પાછો વાળવામાં આવે. આવી રીતે ચેક પાછો વાળવામાં આવે છે ત્યારે બેન્કને પોતાના ધરાકમાં વિશ્વાસ નથી એવું દેખાય છે. કેટલીક વખત “*ક્રેડિટસ નોટ ક્લીઅરડ*” એમ જણાવવાની પછી “*ગ્રેન્ટ એકાઉન્ટ*” એવું પણ લખવામાં આવે છે. આવા ચેક જરૂર લાગે ત્યાં સુધી ફરી ફરી દેખાડવા કરવા. ચેકનો ફરી દેખાડ કરવાને કેટલીક વખત થોડું કમીશન લેવામાં આવે છે.

જ્યારે ચેક ધરાકના ખાતામાં ચેક સ્વીકારવા જેટલા પૈસા હોતા નથી અને તે ચેક પરનું એનડોર્સમેન્ટ થોડું હોય છે ત્યારે એકે R. D. અથવા N. S. નહિ લખતાં થોડું ખર્ચ “*એનડોર્સમેન્ટ ઇરેગ્યુલર*” એમ લખી આપીને ચેક પાછો વાળે છે. આવા ચેક પર બેંકરની ઇચ્છામાં આવે તો “*R. D.*” અથવા N. S. પણ લખી શકે છે.

Words and figures differ, amounts differ. કેટલાક જોડે ચેક લખવામાં સાવચેતી વાપરવા નથી, તેથી કેટલીક વાર એવું બને

છે કે ચેક્કના અંદરના ભાગમાં લખેલા શબ્દો અને ચેક્કના કાળા હાથનાં ખુણા પર લખેલા આંકડા મળતા આવતા નથી. જો કે બેંક શબ્દમાં લખેલી રકમ કાયદેસર રીતે આપી શકે છે તો પણ આવી રીતના લખાવલા ચેકો “એમાઉન્ટ ડીફરસ” એમ લખી આપીને પાછા વાળવામાં આવે છે.

“Cheque mutilated” જો ચેક્કનો દેખાડ કરવામાં આવે તે ચેક ફાટી ગયેલો હોય તો ચેક લખનારનો ચેક રદ કરવાનો ફરદો હતો એમ માનીને ચેક પાછો વાળવામાં આવે પણ જો આ ફાટેલા ચેક્કને દેખાડ કરનારી બેંક સાંધી લે અને અમારાથી ચેક અકસ્માત રીતે ફાટી ગયો હતો એવું લખી આપી પોતે સહી કરે તો તે ચેક પગાર કરવામાં આવે. જો કોઈ માણસથી કાગળ ઉધાડતાં ચેક ફાટી જાય તો તેણે તેને સાંધી ભેગો અને મારાથી અકસ્માત રીતે ફાટી ગયો છે એવું લખીને પોતાની સહી કરવી અને પછી બેંકમાં પોતાના ખાતામાં ભરવા જતી વખતે બેંકને તે વાત સમજાવી, તે ચેક્કનો દેખાડ કરતા પહેલાં ગેરંટી આપવા વિનંતિ કરવી.

“Drawer's signature differs” બેંકના ધરાકે ખાતું ખોલતી વખતે સહીનો નમુનો આપ્યો હોય તે નમુના પ્રમાણેજ સહી કરીને ચેક લખવા જોઈએ. જો અક્ષરની લઢણમાં અને સહી કરવાની રીતમાં ફેરફાર હોય તો “ચેક લખનારની સહી મળતી આવતી નથી” એમ લખી આપી ચેક પાછા વાળવામાં આવે.

“Out of date” જો એક ચેક લખવાને ૭ મહીના કરતાં વધારે વખત થઈ ગયો હોય તો ચેક “રેપ્રેસ” છે અથવા “આઉટ ઓફ ડેટ” છે એમ કહીને ચેક પાછો વાળવાનો રિવાજ છે, તેમ છતાં ચેક લખી આપનાર ૭ વર્ષ સુધી નાણાં આપવાને બંધાયેલો છે; પણ જો ચેક બતાવવાને ઢીલ થવાથી ચેક લખનારને નુકસાન થયું હોય તો તેની જવાબદારી રહેતી નથી.

આ ઉપરાંત ચેક લખનાર મરી ગયો છે, ચેક લખનારે નાણાં નહિ આપવાનો હુકમ કર્યો છે, ચેકમાં ચલેલી છેકછાક પર ચેક લખનારની નાની સહી જોઈએ, ખાતું બંધ થઈ ગયું છે, એવાં એવાં કારણોને લઈને ચેક પાછા વાળી શકાય છે.

એક બેન્ક ધગકના ખાતામાં જોટલી રકમ જમા હોય તેટલી હદ સુધી લખાયલા એક પગાર કરવાને બંધાએલી છે. તેવીજ રીતે નાણાં જમા હોય તેના કરતાં વધારે લેખાવા માટે એટલે એવર ડ્રાફ્ટ માટે જોડવણુ થઇ હોય ત્યાં સુધીના એક પગાર કરવાને બેન્ક બંધાએલી છે. જો કેાઇ બેન્ક મૂલથી નાણાં હેાવા છતાં એક પગાર કર્યા વગર પાછો વાળે તો તેણે પોતાના ધરાક સાથેના કંગર બંમત કર્યો કાઢવાય અને તેથી પોતાના ધરાકને નુકસાની આપવાને જવાબદાર થાય.

જો કેાઇ એક પરૂ જરૂરી ખોટી સર્વ કરવામા આવી હોય અને તેવા એકના નાણાં બેન્ક બલથી આપે તો તેવા એકના નાણાં બેન્કથી ધરાકને ખાતે ઉધારાજ નહિ.

બીલ ઓફ એક્સચેન્જ, હુડી તથા ચેકના વહિવટના નિયમો.

બીલ ઓફ એક્સચેન્જ, ચેક, હુડી અને ચીટી, નાણાંની આપ લે કરવા માટે જરૂરી સાધનો છે. અંગ્રેજી ભાષામાં તે નેગોશીએબલ “Negotiable Instruments” નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ કહેવાય છે. સાધારણ રીતે જે વસ્તુ

આપણી માલિકીની નથી તે વસ્તુની માલિકી આપણે બીજાના નામ પર કરી આપી શકીએ નાહ, પણ Negotiable Instruments ના સંબંધમાં આ નિયમ લાગુ પડતો નથી. આપણે કરીને માલિકી ફેરવદલ કરી શકાય એવા કીમતી દસ્તાવેજો (Negotiable Instruments) એવી જાતની મિલકત ગણાય છે કે વેચનારની માલિકી વિષે શંકાસ્પદ થવાનું કારણ ન મળ્યું હોય ને કીમત આપી સાધારણ વ્યવહારમાં જે કોઇ પણ માણસ આવા કીમતી દસ્તાવેજો ખરીદ કરે તો તે ધણી આ દસ્તાવેજોને માલિક થઇ શકે છે અને વેચનારની માલિકીમાં કંઈ પણ વાંધો અગર ખામી હોય તો પણ ખરીદ કરનારને કશો પણ બાધ આવતો નથી.

રાજ્યના ચલણી સીકા, બીલ ઓફ એક્સચેન્જ, ચેક, પ્રોમીસરી નોટ, બેન્ક નોટ, ડીવીડન્ડ વોરંટ, શેર વોરંટ વગેરે નેગોશીએબલ ગણાય છે.

બીલ ઓફ એક્સચેન્જ, ટ્રાફ્ટ અગર હુડી એક સમ્પ્તે બીજા સમ્પ્તે ઉપર લખેલો બીનજરૂરી હુકમ છે; જેના હુડીની વ્યાખ્યા. પર હુકમ કરનાર પોતાની સહી કરે છે અને બ્યારે માંગવામાં આવે ત્યારે અગર નક્કી કરેલા અગર નક્કી થઇ શકે તેવા કોઇ વખતે ચોક્કસ નક્કી કરેલી રકમ અથવા માણસને અગર તે માણસ જેને આપવા કહે તેને અગર તે હુડી લાવનાર ધણીને, આપવાનું જેના ઉપર હુકમ લખવામાં આવ્યો છે તેને, ફરમાવવામાં આવે છે.

બીલ ઓફ એકસચેઈન્જ, ગ્રાફ્ટ અગર હૂડીના સંબંધમાં નીચેની
આઠ વાતો ધ્યાનમાં રાખવાની છે. (૧) હુકમ
હૂડી લખવામાં (૨) બીનશરતી (૩) લેખિત (૪) બીલ લખ-
ધ્યાનમાં રાખવાની નારની સહી (૫) કેને હુકમવાળો કામળ આપ-
આઠ વાત. વામાં આપ્યો છે (૬) ચેકસ કરેલી અગર ચેકસ
ચક્ર શકે તેવી નાણાં આપવાની તારીખ (૭)
ચેકસ રકમ (૮) જેણે રકમ આપવાની છે તેનું નામ.

નીચેના શબ્દો પણ હૂડીના વહીવટમાં યાદ રાખવા જેવા છે:—

ડ્રોઅર (Drawer)=હૂડી લખનાર, તેણે બીલ પર સહી કરવી જોઈએ.

ડ્રોઈ (Drawee)=જેના પર હૂડીના નાણાં પગાર કરવાનો હુકમ
લખ્યો હોય તે ધણી અને જે તે ધણી હૂડી
પાછળ નાણાં પગાર કરવાની કબુલત લખી આપે
તો તે હૂડી કબુલ કરનાર acceptor કહેવાય.

પેઈ (Payee)=ચેક અગર હૂડીના નાણાં જેને આપવા માટે
લખ્યું હોય તે ધણી.

એન્ડોર્સર (Endorser)=હૂડીના નાણાં જે ધણીને, આપવા લખ્યું
હોય તે ધણી હૂડીની પાછળ સહી કરે
સારે તે એન્ડોર્સર કહેવાય.

કેવી જાતના દસ્તાવેજો બીલ ઓફ એકસચેઈન્જ ગણાય નહિ.

“આ હૂડીના નાણાં આપશો તો મારા ઉપર ઉપકાર થશે.”
જેવા શબ્દ હૂડીમાં લખ્યા હોય તો તે બીલ ઓફ એકસચેઈન્જ કહેવાય
નહીં કારણ કે તે લખાણ હુકમના રૂપમાં નથી.

અમુક જનાવ જાનેથી નાણાં આપવાનું જે બીલોમાં લખ્યું હોય
તે નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ ગણાય નહિ. દાખલા તરીકે “ભગવાન રામજી
પાસેથી નાણાં મળેથી નાણાં આપજો.” આવી રીતના લખાણવાળો કામળ
બીલ ઓફ એકસચેઈન્જ કહેવાય નહિ.

“અમુક ફંડમાંથી નાણાં આપજો” એમ લખ્યું હોય તો તે બીન સરતી હુકમ નહિ કહેવાય; પણ અમુક ફંડ ખાતે ઉધારીને અગર અમુક ખાતે નાણાં ઉધારીને આપવાનું લખ્યું હોય તો તે ચાલી શકે.

જે દેશમાં હુંડી લખેલી હોય અને તેજ દેશમાં તેના નાણાં મળે તેમ હોય અગર જે દેશમાં હુંડી લખેલી હોય ઇનલેન્ડ બીલ. અને તેજ દેશમાં રહેતા કોઈ માણસ ઉપર લખવામાં આવી હોય તે ઇન્લેન્ડ બીલ (Inland Bill) કહેવાય. એ સિવાયના બધા ફોરિન બીલ (Foreign Bill) કહેવાય. બીલ કોઈ પણ બાપમાં લખી શકાય છે.

બીલ ઓફ એકસચેઇનજના નમુના

SURAT.

September 2nd 1925.

Rs. 1000.

Two months after date pay to Moresbwar Pantubhai or order Rupees one thousand only for value received.

To,

Maneklal Surajram.

Kalbadavi Road,

Bombay.

Hiralal Parbhudas.

Three months after date pay to me or my order &c.

One month after date pay to bearer &c.

On demand pay to me or to my order &c.

બીલ ક્યાંથી લખવામાં આવ્યું છે અને ક્યાં તેના નાણાં મળશે તે જણાવ્યું ન હોય તો તે ખોટું ફરતું નથી.

તારીખ ન નાંખી હોય તો પણ બીલ ખોટું કહેવાય નહિ. જેની પાસે બીલ હોય તે માણસ પોતાને ખરી લાગે તે તારીખ નાંખી શકે, અને તે તારીખ ખોટી ફરે તો પણ

તેણે મુકેલી તારીખ તે ખરી છે એમ માનતો હોય તો, તેના હક્કને કશો પણ બાધ આવતો નથી.

હુંડી પગાર કરવાની તારીખ નક્કી કરેલી અમર નક્કી થઈ શકે તેવી હોવી જોઈએ. જો કોઈ બનાવ અવસ્ય બને તેવો હોય અને

હુંડી પગાર તે બનવા પછી રૂપીઆ આપવા કહ્યું હોય તો તે કરવાની તારીખ. ચાલી શકે. જેમકે અમુલકરાયના મરણ પછી એક મહિનો રહીને, રૂપીઆ એક હજાર આપશો.

જો નાણાં બરવાની તારીખ લખી ન હોય તો દેખાડ થયેથી નાણાં બરવાના છે, એમ સમજવાનું. જો કોઈ પણ હુંડી પાકી ગયા પછી સ્વીકારવામાં આવે અમર એન્ડોર્સ કરવામાં આવે તો સ્વીકારનાર તથા એન્ડોર્સ કરનારને માટે તો તે દરમિયાન હુંડી ગણી શકાય.

દેખાડ થવા પછી અમુક દીવસે રૂપીઆ આપશો એવું જે હુંડીમાં લખ્યું હોય તેવી હુંડીમાં દેખાડ થવા પછીજ પાકવાની તારીખની ગણતરી થઈ શકે, માટે આવી બાતની હુંડીનો દેખાડ હુંડી મળે કે તરતજ કરવો જોઈએ.

જે હુંડીના ઉપર જેણે પોતાની સહી કરી નથી અમર જેના પર પોતે સત્તા આપેલા માણસે સહી કરી નથી તે હુંડીને માટે તે માણસ જવાબદાર થતો નથી; પણ જેઓ તે બીજા પાછળ પોતાની સહી કરે છે તેઓને માથે જવાબદારી પડે છે. આ માણસો તે બીજામાં સામેલ થવા છે, એમ કહેવાય છે.

એડર્સની હુંડીમાં જે ધણીના એડર્સથી હુંડીના નાણાં આપવાના હોય તે ધણી અમર તેનો અધિકાર આપેલો માણસ સહી ન કરે ત્યાં સુધી તે હુંડીની માલીકી ટ્રાન્સફર થયેલી ગણાય નહિ. જો “પેઇ” એટલે માણસ છે તો હુંડી “બેરર” ગણાય છે. જો હુંડી બેરર હોય તો તેની પાછળ મતાની જરૂર નથી!—તે ઉપરાંત જે હુંડીની આપ લે થવા લાગી છે. Negotiated થઈ છે તે હુંડી પર છેલ્લા ધણીએ કેને નાણાં આપવાના છે એમ ન લખ્યું હોય તો હુંડી “બેરર” થયેલી સમજવી.

જમનાદાસ લાલભાઈનેજ નાણાં આપશો. એવું જે હુંડીમાં લખ્યું હોય તે નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ ગણાય નહિ.

ઉપર ડાબા હાથ પર આંકડામાં હુંડીની રકમ લખવામાં આવી છે. ને હુંડીની અંદરના ભાગમાં રકમ શબ્દમાં લખાઈ છે. જો તે બંને રકમમાં ફેરફાર હોય તો શબ્દમાં લખેલી રકમ પ્રમાણે બ્યવહાર કરવામાં આવે છે.

“ Value received ” એ શબ્દોની જરૂર નથી.

ચેક.

a cheque is a B/E drawn on a Banker payable on demand (ચેક બેંક પર લખેલું અને બ્યારે માંગે ત્યારે નાણા મળે તેવું બીલ બેંક ઓફ ડ્રોઇંગ છે.)

દર્શણી હુંડીનો કાયદો ચેકને લાગુ પડે છે. અસલ ગમે તેવી રીતે ચેક લખાતા કતા પણ હવે બેંક પોતાના ધરાકોને ચેક ચુક આપે છે તેના પર ચેક લખાવા બેંકએ. ચેકનું ‘કાર્મ’ નીચે પ્રમાણે હોય છે.

નંબર

સુરત તા.

સુરત ચીપટ્સ કોઓપરેટીવ બેંક લીમ

પે

ઓફ ઓર્ડર

રૂપિયા.

રૂ... ..

હુંડા અને ચેક વચ્ચે નીચેના તફાવત છે:—

હુંડી જે ધણીના ઉપર લખવામાં આવી હોય તેણે સ્વીકારવી બેંકએ ને ધણી સ્વીકારે તોજ તે હુંડીના નાણા આપવાની તેની જવાબદારી મળી શકાય. બેંક કોઈ દહાડો સ્વીકારતી ચેક નથી, અને તેથી જે ધણી પાસ ચેક હોય તેને નાણા પગાર નહિ કરવા માટે બેંક જવાબદાર નથી. જો કોઈ પણ જાતનો વિષય ચેકના નાણાં નહિ મળવા સંબંધે લેવાનો હોય, તો તે બેંક અને બેંકના ધરાક વચ્ચેના કરાર બંધ થયા સંબંધે નોજ હોય છે.

હુંડીનો સ્વીકાર કરવા માટે તેમજ પગાર કરવા માટે ચોખ્ખી રીતે દેખાડ થવી બેંકએ ને જો તેમ ન કરવામાં આવે તો હુંડી લખનાર પોતાની જવાબદારીમાંથી મુક્ત થાય છે.

ચેકનો લખનાર ધણી ચેક પગાર થવા માટે મોડો લાઇ જવામાં આવ્યાના કારણે જવાબદારીમાંથી મુક્ત થતો નથી પણ જો તેના ખાતામાં નાણાં જમે હોય અને મોડું થવાથી બેંક ભાંગી પડવાને લીધે નાણાં પગાર થઇ શકે તેમ નહિ હોય તોજ લખનાર જવાબદારીમાંથી મુક્ત થાય છે. આ સંજોગોમાં ચેકના માલિકે બેંકની નાદારીમાં પોતાનો હક નોંધાવવો જોઈએ અને ચેકના માલિકને જે નુકસાન થાય તેમથી ચેક લખનાર મુક્ત થાય છે.

ચેક નહિ સ્વીકારાવાને માટે ખચર આપવાની જરૂર નથી. ખાતામાં નાણાં નથી એજ પુરતી ખચર આપ્યા બરાબર છે.

જો ચેક બાજબી સમયમાં પગાર કરવા માટે દેખાડવામાં આવે નહિ તો ચેક પર જેણે મળું માર્યું છે તે ધણી જવાબદારીમાંથી ખુટી જાય છે. જો કે ચેક લખ્યાની તારીખથી છ વર્ષ સુધી ચેક લખનાર જવાબદાર છે તો પણ બેંક સાધારણ રીતે ચેક લખ્યાની તારીખથી છ મહિના પછી નાણાં આપતી નથી.

ચેકના નાણાં અમુક માણસને અચર તે જોને આપવાનું કહે તેને આપવાના હોય છે; અચર જે ચેક લઇને જાય તેને નાણાં આપવાના હોય છે. આ માણસ "Payee" કહેવાય છે. જો 'પેઇ' નું નામ લખ્યું હોય તો તે ચેક પાછળ સહી કરી નાણાં લઇ શકશે અચર પાછળ સહી કરી બીજને વેચી શકશે. ચેકના ઉપર પેઇ જે ધણીને તેનાં નાણાં આપવા માંગતો હોય તેનું નામ લખે તો તે ઓર્ડર ચેક થાય. જેવી રીતે ચેક પાછળ સહી કરનાર માણસ પોતાની ફક્ત સહી કરીનેજ ઓર્ડર ચેક 'બેરર' ચેક કરી શકે છે તેવીજ રીતે જે ધણી પાસે બેરર ચેક આવ્યો હોય તે ધણી આગલી સહીના ઉપર પોતાને અથવા બીજા કોઈ ધણીને તે ચેકના નાણાં મળી શકે એવું લખીને બેરર ચેકના ઓર્ડર ચેક કરી શકે છે.

જો ચેકની પાછળ પેઇ અચર બીજા કોઇ એન્ડોર્સર અમુક માણસને અચર તે લખે તેને ચેકના નાણાં આપવાનું હરમાન કર્યું હોય તો તે ચેક સ્પેશીઅલ એન્ડોર્સમેન્ટવાળા મળાય છે. અને જો પેઇ અચર બીજા કોઇ એન્ડોર્સર ફક્ત પોતાની સહી કરી હોય તો "જન્ટલ એન્ડોર્સમેન્ટ"

કર્તુ' કહેવાય. જો કોઈ ચેક તેના નાણું એ. ખી. નેજા મળે એવી રીતે લખાયેલા હોય, અને તેના પર “ નોટ નેગોશીઅબલ ” એવું લખ્યું હોય તો એ. ખી વગર ખીજા કોઈને તેના નાણું મળે નહિ અને જો ખીએ કોઈ માણસ તેના નાણું લેવા જાય તો તેણે બેંકને પોતાની જાળખ બરાબર આપવી જોઈએ.

ચેક લખનાર ધણી પર દાવો કર્યા પહેલા ચેક પગાર કરવા માટે બેંકમાં બતાવેલા જોઈએ. જો ચેક “કાસ” કર્યો હશે તો ચેકના નાણું ખીજા બેંક મારફતેજ પગાર કરવામાં આવશે. પણ જો ધણીને નાણું આપવાનું લખ્યું હશે તે ધણીને રોકડા નાણું આપવામાં આવશે નહિ. તેમજ ચેક પર જે તારીખ લખી હશે તે તારીખ ચાલુ નહિ હોય તો નાણું આપવામાં આવશે નહિ. પણ જો ચેક પર ટ્રોઅરે સહી કરી હોય, અને જો જોઈર ચેક પર જેના જોઈરનો ચેક હોય તેની સહી હોય અને જો ટ્રોઅરના ખાતામાં ચેકના પુરેપુરા નાણું આપી શકાય તેટલી સીલક જમા હોય તો જે ધણી ચેકનો હેખાક કરે છે તે તેના નાણું મેળવવાને હકદાર છે અને જે બેંકર પોતાના ધરાકના ચેક પગાર કરવાને બેરકારી બતાવે છે તેના પર બેંકનો ધરાક (ખાતેદાર) ડેમેન્ટ્ર માટે દાવો કરી શકે છે.

ચેકો બેરર અગર જોરડરના હોય છે. બેરર ચેકના નાણું ગમે તે માણસ લઈ જઈ શકે છે. અને જોઈરમાં પણ માણસનું નામ ચેકખુ' ના હોય તો ગમે તે નાણું લઈ જઈ શકે છે.

જ્યારે પેઈ તરીકે માલ-પગાર અગર તેવુંજ કોઈ ખોટું નામ હોય ત્યારે એ ચેકને બેરર ચેક ગણવામાં આવે છે. પણ હમણાં હમણાંમાં આવા ચેકો પર ટ્રોઅરની સહી લેવાનો રીવાજ છે.

જોઈર ચેકના પર ધણી ફક્ત પોતાની સહી કરે તો બેરર થાય છે.

જો ચેક લખનાર ધણીના ખાતામાં ચેકમાં લખેલી બધી રકમ આપી શકાય તેટલી સીલક હોય નહિ તો બેંકર થોડી રકમ ચેક પેટ આપે નહિ. અને ચેક પગાર કરવાની ના પાડી શકે. જો રૂ. ૧૦૦) નો ચેક લખ્યો હોય તે ખાતામાં રૂ. ૮૫) ની સીલક હોય તો બેંકર ચેક સ્વીકારવાની ના પાડી શકે છે, પણ આખરદાર ધરાકે આવી રીતે ચેક લખ્યો હોય તો બેંકર આનું સખત પગલું લે નહિ; પણ ચેકના નાણું આપી પોતાના ખાતેદારને ફીખા મોકલી આપવાનું લખી મોકલે.

બીજા બેઠક એકસબેઠકની બાજુમાં તારીખનો સમાવેશ થતો નથી. તેથી જો એક વગર તારીખનો લખ્યો હોય તો જો બહુ પાસે તે એક આવે તે તારીખ ભરી શકે; અને એક લખ્યો હોય તે પહેલાની તારીખ નાંખવામાં આવે; લખ્યા પછીની તારીખ નાંખવામાં આવે અમર રવીવારે લખવામાં આવ્યો હોય તો તે ગેરકાયદેસર થતો નથી. પણ પોસ્ટ ડેટડ એક લખનાર બહુ જો એકને નોગેશીએટ કરે તો સ્ટામ્પ એક્ટના કાયદાના શુલ્કમાં આવી શકે. પણ જો પોસ્ટ ડેટડ એક લખવામાં આવે અને પેન તારીખ આવતા સુધી પોતાની પાસે રહેવાદે તો કોઈ પણ જાતનો શુલ્કો થતો નથી.

બેંકર પોતાના ખાતેદારની સહી જાણવાને બંધાયેલો છે. તેથી સહી પારખવાને માટે જુદા જુદા ટેસ્ટ લમાડવાનો તેને હક છે. માણસોના અક્ષરમાં ફેરફાર થાય છે. માટે જો નમુનાની સહી અને એક પરની સહીમાં ફેર લાગે તો બેંકરને પોતાના રક્ષણ માટે આવા એક પગાર નહિ કરવાનો હક છે. જો કોઈ બેંકર પોતાના ખાતેદારના જેવી સહીના એકના નાણાં પગાર કરે અને તે સહી ફાળેરી છે એમ સાબીત થાય તો તે એકના નાણાં ખાતેદારને ખાતે ઉધારી શકે નહિ અને જો ખાતેદારે એક છુક રાખવામાં ગફલતી કરી હોય તો પણ બેંક તે નાણાં શુભાવે છે.

સુરત પીપલ્સ કો-ઓપરેટીવ બેંક લી૦

કલુપીઠ બજાર-સુરત

બહાર પાડેલું શેરનું ભંડોળ રૂ. ૧૦૦,૦૦૦

વસુલ આવેલું શેરનું ભંડોળ રૂ. ૪૦,૬૬૦

બેંક પાસેનું એકંદર ભંડોળ રૂ. ૩૮૨,૨૫૩

આ બેંકમાં નીચેનું કામકાજ કરવામાં આવે છે;—

બાંધી મુદતની થાપણ:—બાર માસની બાંધીની તેમજ હુંક મુદતની-થાપણો લેવામાં આવે છે; જેના બાજબીના દર બેંકમાં પ્રજાવાદી જણાવવામાં આવશે.

સેવીંગ બેંકની થાપણ:—બચત ખાતામાં ચારગાના જોટલી નાની રકમ લેવામાં આવે છે; અને દર પાંચ પાંચ રૂપીઆની રકમ પર દર વર્ષે દર સેંકડે ચાર ટકા લેખે બાજબી આપવામાં આવે છે.

ચાલુ ખાતાં:—સારા ધરાકોના ચાલુ ખાતાં ખોલવામાં આવે છે, અને તેમાં રોજની જમા બાકીપર દર વર્ષે દર સેંકડે રા. ટકા લેખે બાજબી આપવામાં આવે છે.

લોન તથા ઓવર ડ્રાફ્ટસ:—બેંકના શેરહોલ્ડરોની સાખ નક્કી કરીને બે જમીનોની જવાબદારી લઇ અગર બીજી સારી મીઠકત તારણમાં રાખી બેંકનાં-બાગીદારોને બેંકના પેટા નિયમોને અનુસરીને બાજબી કારણસર બાંધીમુદત માટે અગર ચાલુ ખાતે ઓવર ડ્રાફ્ટ ધીરવામાં આવે છે.

હુડી પત્રોનું કામકાજ:—મુંબઇ, કલકત્તા વગેરે દેશાવરોપર એક લખી આપવામાં આવે છે; તેમજ હિંદુસ્થાનના કોઇપણ શહેરના ઉપરની દર્શણી તેમજ મુદતની હુડીઓ ખરીદ કરવામાં આવે છે અગર વસુલ કરવા માટે લેવામાં આવે છે.

વધુ વિગત માટે નીચે સહી કરનારને મળો:—

વંદ્રાવન હોટાસાલ જાહવ.

મી. એ.

મેનેજીંગ ડીરેક્ટર.

ધી બામ્બે સેન્ટ્રલ કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્ટીટ્યુટની
ગુજરાત વિભાગી શાખા પાસેથી મળી શકતાં
પુસ્તકોની યાદી.

૧	વ્યવસ્થાપક પંચાનો શિક્ષક.	૦-૧૨-૦
૨	સહકાર પ્રવૃત્તિ.	૦-૧૨-૦
૩	ગેતી સુધારણા ચાને આમ્ય શરાફી મંડળી.	૦- ૨-૦
૪	શરાફી વ્યવહાર ચાને બેન્કીંગ.	૦- ૪-૦
૫	શેફરો માટે સહકારી બેન્કો.	૦- ૪-૦
૬	સહકારથી બેતી સુધારવાની કેટલીક રીતો.	૦- ૧-૦
૭	સહકારી કાયદો.	૧- ૮-૦

